

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

С.В. Мартынкевіч

**СУЧАСНЫ ЎРОК
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ:
ТЭОРЫЯ І ПРАКТЫКА
НАВУЧАННЯ**

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2015*

УДК 373.5.016:811.161.3(075.8)

ББК 74.268.19=411.3я73

М29

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстанова адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 2 ад 24.12.2014 г.

Аўтар: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат педагогічных навук **С.В. Мартынкевіч**

Р э ц э н з е н т :

загадчык кафедры літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *В.В. Лапацінская*

Мартынкевіч, С.В.

М29

Сучасны ўрок беларускай мовы: тэорыя і практыка навучання : метадычныя рэкамендацыі / С.В. Мартынкевіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – 53 с.

У вучэбным выданні прапануваецца тэарэтычны і практычны матэрыял па арганізацыі навучання беларускай мове з улікам сучасных падыходаў да адукацыйнага працэсу, разглядаецца структура ўрокаў, метадыка правядзення ўрокаў па развіцці маўлення вучняў, падаюцца схемы аналізу і самааналізу ўрокаў розных тыпаў, узоры афармлення планаў-канспектаў.

Метадычныя рэкамендацыі прызначаны для студэнтаў дзённай і завочнай формаў навучання філалагічных факультэтаў.

УДК 373.5.016:811.161.3(075.8)

ББК 74.268.19=411.3я73

© Мартынкевіч С.В., 2015

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ	4
МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСНОВЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ	5
АРГАНІЗАЦЫЙНЫЯ ФОРМЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ	8
ТЫПЫ І СТРУКТУРНЫЯ КАМПАНЕНТЫ ЎРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	11
УРОКІ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ	16
УРОКІ ДАПАМОЖНАГА ХАРАКТАРУ	22
АСНОЎНЫЯ ТЫПЫ І ВІДЫ АНАЛІЗУ ЎРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ	28
УЗОРЫ АФАРМЛЕННЯ ПЛАНАЎ-КАНСПЕКТАЎ УРОКАЎ РОЗНЫХ ТЫПАЎ	36
ЛІТАРАТУРА	51

УВОДЗІНЫ

Нарматыўныя дакументы (канцэпцыя, адукацыйны стандарт, вучэбная праграма) вызначаюць, што курс беларускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь прадугледжвае моўную і маўленчую падрыхтоўку вучняў, якая дазволіць карыстацца словам ва ўсіх сферах жыццядзейнасці – пазнавальнай, навучальнай, нацыянальна-культурнай, бытавой і інш. Ставіцца задача сфарміраваць у вучняў такія адносіны да беларускай мовы і ўменні карыстацца беларусім словам, якія неабходны ўсім людзям у іх штодзённым жыцці.

Метадалагічныя асновы сучасных формаў навучання беларускай мове вызначаюцца лінгваметадычнымі падыходамі – сістэмна-функцыянальным, камунікатыўна-дзеясным і лінгвакультуралагічным. Высокая пазнавальная актыўнасць вучняў на ўроку беларускай мовы залежыць ад умення настаўніка арганізаваць адукацыйны працэс: вызначыць накіраванасць, логіку, структуру ўрока ў адпаведнасці з адукацыйнымі, развіццёвымі і выхаваўчымі мэтамі. Сучасны ўрок беларускай мовы распрацоўваецца з улікам дыдактычных і метадычных патрабаванняў: вызначэння месца ўрока ў сістэме іншых урокаў, дакладнасці фармулёўкі мэты і задач урока – пазнавальных, камунікатыўных і лінгвакультуралагічных, адпаведнасці метадаў і прыёмаў, відаў заданняў вызначаным задачам, суадносін практычнай і тэарэтычнай частак урока. Арганічнае спалучэнне ўсіх элементаў павінна забяспечыць маўленчае асяроддзе, а метады выкладання новага матэрыялу, віды і спосабы замацавання ўменняў вучняў, формы кантролю паспрыяюць выніковасці ўрока. Пры аптымальнай арганізацыі вучэбнага працэсу вынікам вучэбнай дзейнасці будзе трывалае і ўсвядомленае засваенне вучэбнага матэрыялу, гэта значыць, урок забяспечыць у вучняў належны ўзровень сфарміраваных моўных ведаў, на аснове якіх адбудзецца засваенне нормаў беларускай літаратурнай мовы, маўленчых і камунікатыўных уменняў – здольнасці аперыраваць моўнымі сродкамі ў працэсе маўлення і наладжваць камунікатыўны кантакт пры суразмоўніцтве.

Прапанаванае выданне ставіць за мэту дапамагчы студэнтам і настаўнікам эфектыўна арганізоўваць навучанне на ўроку беларускай мовы, а таксама якасна праводзіць аналіз у час наведвання і самааналіз ўрокаў. У дапаможніку разглядаюцца формы навучання, падаюцца схемы аналізу ўрокаў розных тыпаў, прапануюцца ўзоры афармлення ўрокаў розных тыпаў, прыведзены нормы ацэнкі некаторых відаў пісьмовых работ па беларускай мове. Матэрыял з'яўляецца арганічнай часткай агульнага курса метадыкі выкладання беларускай мовы.

МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСНОВЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

На сучасным этапе развіцця моўнай адукацыі беларуская мова павінна стаць не толькі прадметам вывучэння, але і дзейным сродкам фарміравання асобы, здольнай успрымаць на роднай мове змест прачытанага і пачутага, ствараць вусныя і пісьмовыя выказванні ў залежнасці ад мэты і задач камунікацыі (канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”).

ПАДЫХОДЫ ДА НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

МЭТА НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ – сфарміраваць у вучняў сістэму ведаў пра мову і маўленне, навучыць карыстацца беларускай мовай ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо); развіваць інтэлектуальную, камунікатыўную, духоўна-маральную, грамадзянскую культуру вучняў (адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова”).

ЗАДАЧЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ:

- засваенне сістэмы мовы (фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, складу слова і словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу), заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, нормаў беларускай літаратурнай мовы, авалоданне спосабамі дзейнасці, неабходнымі для асэнсавання законаў і фактаў мовы (*моўная кампетэнцыя*);
- фарміраванне камунікатыўных уменняў на аснове авалодання маўленчай тэорыяй (тэкст, тыпы, стылі і жанры маўлення) і культурай маўлення, уменняў ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў (*камунікатыўная кампетэнцыя*);
- усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, выпрацоўка ўменняў карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі (*лінгвакультуралагічная кампетэнцыя*);
- развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ ПРАЦЭСУ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова”
2. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”
3. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання «Беларуская мова» V–IX класы.
4. Прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне па беларускай мове
5. Каляндарна-тэматычнае планаванне факультатыўных заняткаў
6. Інструктыўна-метадычнае пісьмо Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь «Аб арганізацыі адукацыйнага працэсу ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі ў 2014/2015 навучальным годзе»

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС (ВМК) ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Вучэбна-метадычны комплекс (ВМК) па беларускай мове – сістэма сродкаў нарматыўнага, вучэбнага і вучэбна-метадычнага забеспячэння, неабходная для найбольш эфектыўнай рэалізацыі адукацыйных, развіццёвых і выхаваўчых задач у адпаведнасці з адукацыйным стандартам.

Асноўны кампанент ВМК складаецца з вучэбнай праграмы, падручніка, вучэбна-метадычнага дапаможніка для настаўніка. Функцыя асноўнага кампанента – забяспечыць засваенне абавязковага мінімуму зместу навучання беларускай мове ў адпаведнасці з адукацыйным стандартам.

Дадатковы кампанент ВМК уключае зборнікі практыкаванняў, рознаўзроўневых заданняў, матэрыялаў для навучальных і кантрольных работ, тэставых заданняў, рабочыя сшыткі, слоўнікі, каляндарна-тэматычнае планаванне, сродкі нагляднасці і інш. Функцыя дадатковага кампанента – дапаможная: забяспечыць дыферэнцыяцыю навучання, актывізацыю вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, развіццё творчых здольнасцей вучняў і эфектыўную навучальную дзейнасць педагога.

Электронныя вучэбныя выданні па беларускай мове складаюць самастойны вучэбна-метадычны комплекс, у які могуць уваходзіць наступныя тыпы электронных сродкаў навучання па беларускай мове: электронны падручнік, электронныя трэнажоры, электронныя тэставыя дыягнастычныя сістэмы, электронныя слоўнікі (энцыклапедыі), электронныя метадычныя дапаможнікі і інш.

Арганізацыю факультатыўных заняткаў па беларускай мове (V–XI класы) забяспечваюць вучэбная праграма, дыдактычныя матэрыялы для вучняў і метадычныя дапаможнікі для настаўнікаў.

АРГАНІЗАЦЫЙНЫЯ ФОРМЫ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

I. УРОКІ, ЯКІЯ ВЫЗНАЧАЮЦА Ё АДПАВЕДНАСЦІ З ПСІХОЛАГА-ПЕДАГАГІЧНЫМІ ЭТАПАМІ ЗАСВАЕННЯ МАТЭРЫЯЛУ

- Урок тлумачэння новага матэрыялу.
- Урок замацавання ведаў, уменняў і навыкаў (урок фарміравання новых уменняў).
- Урок паўтарэння і абагульнення вывучанага.
- Камбінаваны ўрок.

II. УРОКІ, ЯКІЯ ВЫЗНАЧАЮЦА Ё АДПАВЕДНАСЦІ З АСНОЎНЫМ МЕТАДАМ НАВУЧАННЯ

- Урок-лекцыя.
- Урок-семінар.
- Урок-практыкум.
- Урок-залік.

III. УРОКІ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ

- Урок падрыхтоўкі пераказу.
- Урок падрыхтоўкі сачынення.
- Урок аналізу тэксту.
- Урок навучання вусным маналагічным выказванням.

IV. УРОКІ ДАПАМОЖНАГА ХАРАКТАРУ

- Кантрольны ўрок.
- Урок аналізу пісьмовых работ вучняў.

V. НЕТРАДЫЦЫЙНЫЯ ЎРОКІ

- Інтэграваныя ўрокі, заснаваныя на міжпрадметных сувязях (беларуская мова і літаратура, замежная мова, гісторыя, выяўленчае мастацтва, геаграфія, біялогія).
- Урокі ў форме спаборніцтваў: лінгвістычны конкурс, эстафета (лінгвістычны бой), турнір філолагаў, дзелавая (ролевая) гульня, віктарына, крыжаванка.
- Урокі, заснаваныя на формах, жанрах і метадах работы, вядомых у грамадскай практыцы: лінгвістычнае даследаванне, аналіз філалагічных матэрыялаў, гістарычны каментарый, інтэрв'ю, рэпартаж, рэцэнзія.
- Урокі на аснове нетрадыцыйнай арганізацыі вучэбнага матэрыялу: урок мудрасці, урок-прэзентацыя.
- Урокі з імітацыяй публічных формаў зносін: прэс-канферэнцыя, аўкцыён, лінгвістычная панарама, тэлемост, “жывая газета”, вусны часопіс.
- Урок з выкарыстаннем фантазіі: урок-казка, урок-сюрпрыз.
- Урокі, заснаваныя на імітацыі дзейнасці ўстаноў і арганізацый: следства, дэбаты, пасяджэнне вучонага савета.

- Урокі, якія імітуюць грамадска-культурныя мерапрыемствы: завочная экскурсія, урок-падарожжа, інтэрв'ю, рэпартаж.

ЭТАПЫ ПЛАНАВАННЯ І ПАДРЫХОТЎКІ ДА ЎРОКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

1. Распрацоўка сістэмы ўрокаў па тэме ці раздзеле.
2. Фармулёўка тэмы ўрока. Вызначэнне адукацыйных, развіццёвых, выхаваўчых задач урока (праца з праграмай, школьным падручнікам, метадычнымі дапаможнікамі, дадатковай літаратурай).
3. Адбор матэрыялу, які забяспечыць аптымальны змест урока, дыдактычная апрацоўка матэрыялу.
4. Вызначэнне тыпу ўрока, распрацоўка структуры ўрока.
5. Планаванне дзейнасці настаўніка і вучняў на кожным этапе ўрока. Падбор метадаў і прыёмаў, наглядных сродкаў навучання:
 - вызначэнне метаду тлумачэння новага матэрыялу;
 - падбор формаў і прыёмаў замацавання ведаў і ўменняў;
 - прадумванне навучальных сітуацыў, якія стымулююць актыўную маўленчую практыку;
 - прадумванне формаў падвядзення вынікаў урока, фармулёўка вывадаў.
6. Планаванне запісаў на дошцы.
7. Вызначэнне аб'ёму і формаў самастойнай работы вучняў, улік розных узроўняў.
8. Вызначэнне зместу, аб'ёму і формаў дамашняга задання, прадумванне метадыкі (інструктаж, дыферэнцыраваны падыход).
9. Вызначэнне формы кантролю за вучэбнай дзейнасцю школьніка.

ПАРАДЫ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ НАСТАЎНІКА ПРЫ ВЫБАРЫ АПТЫМАЛЬНАГА ТЫПУ ЎРОКА

1. Улічваць пры планаванні ўрока індывідуальныя асаблівасці вучняў і класнага калектыву.
2. Аптымальна плановаць задачы ўрока:
 - фармуляваць задачы ўрока комплексна (адукацыйныя, развіццёвыя, выхаваўчыя);
 - канкрэтызаваць задачы навучання адносна моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцый, улічваючы асаблівасці вучняў і іх ўзровень валодання беларускай мовай;
 - прадумаць шляхі і спосабы рэалізацыі задач урока з дапамогай зместу, формаў, метадаў, сродкаў, умоў навучання і г.д.

3. Аптымальна забяспечваць змест урока. Улічваць патрабаванні праграмы, матэрыял падручніка, метадычныя рэкамендацыі:

- выдзеліць галоўнае, істотнае з пазіцыі пастаўленых вучэбна-вухаваўчых задач; выбраць найбольш рацыянальны варыянт логікі раскрыцця тэмы (індуктыўны ці дэдуктыўны);
- дапоўніць змест падручніка новымі навуковымі звесткамі (пазнавальнымі, краязнаўчымі, прафарыентацыйнымі і інш.), прыкладамі, практыкаваннямі, заданнямі, якія развіваюць навыкі вучэбнай работы, пазнавальныя інтарэсы і здольнасці вучняў на аснове дыферэнцыраванага і індывідуальнага падыходу.

4. Выбіраць аптымальныя формы і метады навучання:

- прадумваць спалучэнне фронтальнай, парнай, групавой, індывідуальнай формаў работы;
- улічваць пры выбары метадаў навучання перавагі кожнага з іх, арыентуючыся на пастаўленыя задачы, змест урока, індывідуальныя асаблівасці вучняў, узровень іх падрыхтаванасці.

5. Забяспечваць аптымальныя ўмовы для правядзення ўрока:

- вучэбна-матэрыяльныя (наяўнасць неабходнага для ўрока абсталявання);
- школьна-гігіенічныя (паветраны і светлавы рэжым, размяшчэнне вучняў у класе, прафілактыка стамляемасці вучняў, правядзенне фізкультуразмінкі і г.д.);
- маральна-псіхалагічныя (педагагічны такт і аптымізм, адносіны з класам, псіхалагічны клімат у класе).

6. Аптымальна выбраць тып і вызначыць структуру ўрока, прадумаць паслядоўнасць элементаў урока і размеркаваць час адносна напаяўняльнасці этапаў урока.

7. Выбраць аптымальны аб'ём і ацаніць складанасць дамашняга задання, дыферэнцыраваць яго з улікам рэальных вучэбных магчымасцей вучняў.

8. Мэтэнакіравана праводзіць работу па папярэджанні памылак у вучняў.

ТЫПЫ І СТРУКТУРНЫЯ КАМПАНЕНТЫ ЎРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Урок вывучэння новага матэрыялу

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў, стварэнне матывацыі да працы на ўроку.
2. Актуалізацыя апорных ведаў.	Узнаўленне ведаў, неабходных для вывучэння і разумення новага матэрыялу.
3. Псіхалагічная падрыхтоўка да вывучэння новай тэмы.	Стварэнне праблемнай сітуацыі, пастаноўка даследчых задач, выкарыстанне элементаў займальнай граматыкі, нагляднасці.
4. Тлумачэнне новага матэрыялу.	<p>Праблемны метада (фармулёўка праблемнага пытання).</p> <p>Пошукава-даследчы метада (формула: <i>знаходзім – назіраем – аналізуем – робім вывад</i>). Прыёмы назірання над моўным матэрыялам (на матэрыяле <u>звязных тэкстаў</u>). Выводзяцца моўныя заканамернасці, якія ляжаць у аснове паняцця ці правіла. Аналіз фармулёўкі правіла (паняцця), прыведзенага ў падручніку.</p> <p>Метада самастойнай працы. Прыёмы працы з падручнікам з папярэднім вызначэннем задачы (скласці план параграфа, выпісаць ключавыя лінгвістычныя тэрміны і паняцці, прааналізаваць прыведзеныя прыклады і падабраць аналагічныя і інш.).</p> <p>Фарміраванне моўных і маўленчых уменняў. Выпрацоўка ўменняў карыстацца правіламі, алгарытмам разважання (формула: <i>напалову самастойная праца – самастойная праца – самастойная творчая праца вучняў</i>).</p> <p>Адказы на пытанні для асэнсавання і засваення ведаў. Выкананне аналітычных практыкаванняў. Вусны каментарый.</p>
5. Замацаванне ведаў: а) першаснае (вербальнае) замацаванне;	
б) трэніровачнае замацаванне;	

<p>в) творчае замацаванне. 6. Падвядзенне вынікаў урока. 7. Дамашняе заданне.</p>	<p>Выкананне аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў, праца са слоўнікам. Выкананне творчых заданняў. Афармленне ведаў, атрыманых на ўроку, у выглядзе вусных ці пісьмовых выказванняў, паўтарэнне алгарытмаў па распазнаванні паняцця, па прымяненні правіла. Фармулёўка задач выканання практыкавання, інструктаж.</p>
--	---

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ўРОКА

1. Стварэнне праблемных (эўрыстычных) сітуацый.
2. Выкарыстанне метадаў і прыёмаў, якія патрабуюць творчага асэнсавання, стымулююць інтэлектуальную дзейнасць, выклікаюць цікавасць.
3. Наяўнасць лінгвістычных каментарыяў і ўзораў выканання заданняў.
4. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Урок замацавання вывучанага

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў; стварэнне матывацыі да вучэбных дзеянняў на ўроку. Стварэнне сітуацыі, пры якой вучні самастойна фармулююць мэту ўрока.
2. Праверка дамашняга задання.	Вызначэнне заканамернасцей функцыянавання моўных фактах згодна з устаноўкай настаўніка. Праверка засваення алгарытма разважання па вывучаным матэрыяле, спосабаў вучэбных дзеянняў. Правядзенне вуснага і пісьмовага апытвання. Выбарачная праверка пісьмовага практыкавання. Моўны разбор.
3. Трэнеровае замацаванне вывучанага матэрыялу.	Метад практыкаванняў. Выкананне аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў; напісанне дыктантаў розных відаў (выбарачны, праверачны, графічны). Трэнероўка алгарытма прымянення засвоенай моўнай нормы ў маўленні.

<p>4. Творчае замацаванне.</p> <p>5. Падвядзенне вынікаў урока.</p> <p>6. Дамашняе заданне.</p>	<p>Вызначэнне ролі вывучаных паняццяў у маўленні, моўнай нормы для правільнасці маўлення. Арганізацыя бягучага паўтарэння. Моўны аналіз. Арганізацыя дыферэнцыраванай працы.</p> <p>Арганізацыя маўленчай практыкі на ўроку, фарміраванне камунікатыўных уменняў вучняў. Паглыбленне разумення функцыі вывучаных паняццяў у вусным і пісьмовым маўленні. Выкананне творчых маўленча-камунікатыўных практыкаванняў (стварэнне вусных і пісьмовых выказванняў на аснове прапанаваных сітуацый, імітацыя працэсу суразмоўніцтва, гульнявыя формы замацавання). Самастойная праца.</p> <p>Самастойная фармулёўка вучнямі вывадаў па вывучанай тэме.</p> <p>Дыферэнцыраваныя практыкаванні з папярэднім абвясчэннем балаў у адпаведнасці з узроўнем складанасці задання. Творчыя заданні на канструяванне ўласнага тэксту ў вуснай ці пісьмовай форме з уключэннем моўных адзінак на вывучанае правіла (лексічных з’яў і граматычных фактаў).</p>
---	--

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ўРОКА

1. Арганізацыя розных формаў і відаў дзейнасці (вусная і пісьмовая праца, праца ў парах, групах, калектыўная і індывідуальная праца).
2. Наяўнасць разнастайных па змесце і спосабе выканання практыкаванняў.
3. Наяўнасць цікавага дыдактычнага матэрыялу, актуальных для вучняў і інфармацыйных тэкстаў.
4. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Урок паўтарэння і абагульнення вывучанага

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Стварэнне сітуацыі, пры якой вучні вызначаюць месца моўнай з’явы ў сістэме вывучанага. Вызначэнне задач урока.

2. Правэра дамашняга заданья.	Выкарыстанне разнастайных формаў апытвання (вуснае, пісьмовае, камбінаванае апытванне). Самастойнае выкананне практыкавання, аналагічнага дамашняму.
3. Тэарэтычнае паўтарэнне паняццяў і вивучаных правіл.	Наглядны метаd (праца з класіфікацыйнымі і абагульняльнымі табліцамі). Тэарэтычны дыктант. Узнаўленне вивучаных паняццяў па тэме, вызначэнне агульных рыс і характэрных прымет кожнага паняцця; удакладненне іх ролі ў маўленні. Супастаўленне вивучаных моўных з'яў і паняццяў. Вызначэнне іх ролі ў маўленні.
4. Выкананне трэніровачных практыкаванняў.	Метаd практыкаванняў. Лінгвістычны каментарый. Выяўленне сувязей паміж паняццямі тэмы, вызначэнне месца засвоенай моўнай нормы ў сістэме беларускай мовы. Розныя віды дыктантаў (тлумачальны, папераджальны, выбарачны).
5. Самастойная дыферэнцыраваная праца.	Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў (па варыянтах). Правэра ўменняў знаходзіць вивучаныя з'явы ў тэксце. Тэсты.
6. Падвядзенне вынікаў урока.	Фармулёўка асноўных класіфікацыйных прымет моўных з'яў.
7. Дамашняе заданне	Падрыхтоўка да выканання кантрольнай работы, напісання дыктанта, да ўрока развіцця мовы.

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ўРОКА

1. Арганізацыя даследчай працы, накіраванай на асэнсаванне законаў мовы і ўзнаўленне моўных ведаў.
2. Стварэнне сітуацый для параўнання і класіфікацыі моўных з'яў.
3. Выкарыстанне варыятыўных практыкаванняў рознай ступені цяжкасці.
4. Дыферэнцыяцыя самастойнай працы на аснове не менш, чым трох варыянтаў заданняў.
5. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

Камбінаваны ўрок беларускай мовы

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Вызначэнне мэты і задач урока.
2. Праверка дамашняга задання.	Разнастайныя формы апытвання (па форме – вуснае, пісьмовае, па спосабе – ушчыльненае, камбінаванае апытванне). Самаправерка (з дапамогай слоўнікаў, супастаўленне з узорам). Выкананне практыкавання, аналагічнага дамашняму. Праца па картках. Моўны аналіз. Франтальнае апытванне. Лінгвістычнае паведамленне.
3. Тлумачэнне новага матэрыялу.	Назіранне над моўным матэрыялам. Успрыманне з’явы. Супастаўленне моўных з’яў. Усведамленне характэрных прымет з’явы. Знаёмства з тэрмінам. Фарміраванне азначэння паняццю. (Назіранні праводзяцца на матэрыяле <u>звязных тэкстаў</u>).
4. Замацаванне вывучанага паняцця.	Пастаноўка пытанняў на ўсведамленне і асэнсаванне вывучанага (<i>вербальнае замацаванне</i>). Выкананне практыкаванняў аналітыка-сінтэтычнага характару (<i>трэніровачнае замацаванне</i>). Трэніроўка яго прымянення ў маўленні. Арганізацыя самастойнай працы (праверка ўменняў знаходзіць з’яву ў тэксце, даваць ёй характарыстыку, вызначаць ролю ў тэксце). Выкананне творчых практыкаванняў.
5. Падвядзенне вынікаў урока.	Самастойная фармулёўка вучнямі вывадаў па тэме.
6. Дамашняе заданне.	Фармулёўка задач выканання дыферэнцыраваных практыкаванняў, інструктаж.

УМОВЫ ЭФЕКТЫЎНАСЦІ ЎРОКА

1. Тлумачэнне новага матэрыялу праз назіранне, аналіз, вывады і абагульненне ведаў.
2. Замацаванне шляхам ад больш простых да больш складаных практыкаванняў (2–3 практыкаванні).
3. Арганізацыя працы па развіцці маўленча-камунікатыўных уменняў вучняў.

УРОКІ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ

УРОК ПАДРЫХТОЎКІ ДА НАВУЧАЛЬНАГА ПЕРАКАЗУ ТЭКСТУ

Пераказ – від работы па развіцці маўлення, які фарміруе ўменне дакладна перадаваць змест выказвання, ствараць тэкст на аснове прапанаванага. У працэсе стварэння пераказу фарміруюцца камунікатыўныя ўменні, адбываецца актывізацыя і ўзбагачэнне слоўніка вучняў, вядзецца работа па авалоданні сінтаксічнымі мадэлямі, удасканалююцца правапісныя навыкі.

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.
2. Псіхалагічная падрыхтоўка да ўспрымання тэксту.	Слова настаўніка. Гутарка па тэме тэксту для пераказу (суразмоўніцтва з вучнямі акрэсліваецца ў адпаведнасці з мэтай пераказу, этапам навучання, тэмы і асаблівасцямі зместу тэксту). Стварэння эмацыйнага фону. Метад нагляднасці (выставы кніг, партрэты, магнітафонныя запісы)
3. Знаёмства з тэкстам.	Чытанне тэксту настаўнікам. Паралельнае праслухоўванне і чытанне тэксту вучнямі. Самастойнае чытанне тэксту вучнямі.
4. Комплексны аналіз тэксту: 1) аналіз зместу тэксту	Гутарка па змесце тэксту, асэнсаванне тэксту як тэматычнага і сэнсавага цэлага (вызначыць камунікатыўную зададзенасць, тэму і асноўную думку тэксту, аўтарскую пазіцыю, абгрунтаваць свае адносіны да зместу). Суразмоўніцтва па праблемных пытаннях тэксту. Вылучэнне і асэнсаванне ў змесце галоўных фактаў. <u>Складанне рабочых матэрыялаў</u> (накіды, апорныя словы і словазлучэнні). Лексічная праца.

2) аналіз кампазіцыі тэксту	<p>Падзел тэксту на часткі, вызначэнне падтэм. Назіранне за спосабамі сувязі частак і сказаў у тэксце, сродкамі іх выражэння.</p> <p>Вызначэнне тэмы і галоўнай думкі кожнай часткі. Складанне плана. Слоўная фармулёўка пунктаў плана. Афармленне плана.</p> <p>Суаднясенне плана і зыходнага тэксту.</p>
3) моўны аналіз тэксту.	<p>Назіранні над словам у кантэксце, асаблівасцямі выкарыстання марфалагічных і сінтаксічных сродкаў. Вызначэнне ролі вобразна-выяўленчых сродкаў. Аналіз стылістычных асаблівасцей тэксту. Асэнсаванне камунікатыўнай, лагічна-сэнсавай ролі моўных сродкаў у тэксце. Лінгвістычны эксперымент. Праца па папярэджанні арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.</p>
7. Паўторнае чытанне ці праслухоўванне тэксту.	
8. Напісанне і апрацоўка чарнавога варыянту.	<p>Праверка фразы на слых. Рэдагаванне (удасканаленне, выпраўленне напісанага).</p>

Урок кантрольнага пераказу тэксту

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Пастаноўка задач урока.
2. Чытанне тэксту.	<p>Слоўніковая праца. Тлумачэнне значэння незразумелых слоў. Самастойнае вызначэнне вучнямі тыпу маўлення, тэмы тэксту (пра што расказаць, што апісаць, над чым паразважаць і да якога вываду прыйсці).</p>
3. Паўторнае чытанне тэксту.	Запіс вучнямі апорных слоў і словазлучэнняў, зместу простага мовы і інш.
4. Пераказ тэксту (чарнавы варыянт).	Напісанне чарнавога варыянту.

Патрабаванні да тэкстаў для пераказу

- Адпаведнасць агульнадыдактычным прынцыпам навучання.
- Ацэнка тэксту з пазіцый дыдактычных задач.
- Даступнасць зместу тэксту для вучняў.
- Адпаведнасць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы

Аб'ём тэкстаў для пераказу

Клас	Колькасць слоў
5	80–100
6	100–120
7	120–180
8	180–220
9	250–350
10	350–450
11	450–600

Тэкст пераказу ацэньваецца з улікам таго, як раскрыта тэма, ці выразна акрэслена і рэалізавана задума, наколькі ўдала выбрана кампазіцыя, ці дастаткова багатая, дакладная і выразная мова.

УРОК ПАДРыхтоўкі да напісання сачынення

Сачыненне – від работы па развіцці маўлення вучняў, які фарміруе ўменне самастойна выкладаць думкі, перажыванні, меркаванні на пэўную тэму. У працэсе працы над сачыненнем развіваюцца камунікатыўныя ўменні, удасканалююцца моўныя ўменні, арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі, фарміруецца лагічнае і абстрактнае мысленне.

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.
2. Псіхалагічная падрыхтоўка да працы па тэме сачынення.	Паведамленне тэмы сачынення (шырокая тэма, вузкая тэма). Асэнсаванне тэмы, вызначэнне яе межаў. Пастаноўка праблемных пытанняў. Гутарка па тэме сачыненняў. Асэнсаванне ідэі сачынення.

3. Падрыхтоўка рабочых матэрыялаў.	Чытанне тэкстаў, моўны аналіз тэкстаў. Вусныя і пісьмовыя адказы на пытанні. Пераказ урыўкаў тэкстаў. Выкананне лексічных і стылістычных практыкаванняў (лексіка-тэматычная групоўка слоў, праца са слоўнікамі розных тыпаў, рэдагаванне тэкстаў). Разгляд і аналіз тэкстаў выяўленчага мастацтва. Праслухоўванне музычных твораў. Вусныя выказванні вучняў. Адбор патрэбнага матэрыялу. Групоўка фактаў і прыкладаў.
4. Праца над кампазіцыйнай будовай сачынення.	Складанне плана сачынення. Напаўненне частак сачынення. Прадумванне пераходу ад адной часткі да другой. Вывады і заключэнне сачынення.
5. Запіс чарнавога варыянту сачынення.	Пісьмовае афармленне сачынення.
6. Удасканаленне напісанага.	Праверка дакладнасці словаўжывання. Арфаграфічная і пунктуацыйная праўка.
7. Стварэнне чыставаго варыянту сачынення.	

Пры ацэнцы пераказаў вызначаецца, наколькі поўна пераказаны змест зыходнага тэксту. Пераказ ацэньваецца дзвюма адзнакамі: $\underline{3 - M}$
 $I - V - G$

Пры ацэнцы зместу тэксту ўлічваецца:

- паўната раскрыцця тэмы;
- выражэнне асноўнай думкі, уласная інтэрпрэтацыя тэмы;
- творчы падыход да раскрыцця тэмы;
- захаванне палажэнняў, якія патрабуюць аргументацыі;
- колькасць фактычных памылак.

Фактычныя памылкі ў пераказе: а) памылкі ў абазначэнні часу і месца падзей; б) памылкі ў перадачы паслядоўнасці дзеяння, прычынна-выніковых адносін; в) скажэнне фактаў, жыццёвай праўды.

Фактычныя памылкі ў сачыненні: а) скажэнне кніжных крыніц; б) памылкі ў цытаванні; в) неадпаведнасць сфармуляваных палажэнняў і трактовок апісанай рэальнасці; г) парушэнне логікі выказвання і жыццёвай праўды.

Лагічная структура тэксту:

- захаванне асноўных лагічных элементаў разважання (тэзіс, аргументы, вывад);

- захаванне паслядоўнасці выкладу і лагічнай сувязі думак;
- правільнасць выдзялення абзацаў, захаванне сувязі паміж часткамі тэксту.

Моўнае афармленне работы ацэньваецца з улікам:

1) граматычных памылак:

- памылковае ўтварэнне формы слова (памылкі ў склонавых канчатках назоўнікаў, памылкі ў выкарыстанні нескланяльных назоўнікаў у форме якога-небудзь склону, памылкі ва ўтварэнні формы ліку, памылкі ва ўтварэнні формаў прыметніка і дзеяслова);
- памылкі ў дапасаванні;
- памылкі ў кіраванні;
- парушэнне суаднесенасці трывання і часу дзеяслоўных формаў;
- парушэнне дапасавання паміж выказнікам і дзейнікам;
- памылкі ў пабудове складаных сказаў, сказаў з аднароднымі членамі, парушэнне межаў сказа;
- пропуск неабходных слоў;

2) моўных недахопаў:

- ужыванне слова ў неўласцівым яму значэнні;
- парушэнне лексічнай спалучальнасці;
- ужыванне лішняга слова (плеаназм), неапраўданыя паўторы слоў (таўталогія);
- недарэчнае ўжыванне лексікі розных стыляў, парушэнне стылістычнага адзінства;
- няўдалае ўжыванне асабовых і ўказальных займеннікаў;
- беднасць і аднастайнасць сінтаксічных канструкцый;
- няўдалы парадак слоў.

Агульная ацэнка. Першая адзнака ацэньвае змест і моўнае афармленне (**З – М**), другая адзнака выстаўляецца за арфаграфічныя, пунктуацыйныя і граматычныя памылкі (**І – V – Г**).

Урок напісання перакладу тэксту

Пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую разглядаецца як від работы па развіцці звязнага маўлення, заснаваны на стварэнні вучнямі тэксту на аснове прапанаванага сродкамі беларускай мовы. У працэсе перакладу замацоўваюцца і актывізуюцца атрыманыя веды, параўноўваюцца факты і з’явы рускай і беларускай моў, развіваецца маўленчая мабільнасць вучняў.

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.
2. Чытанне тэксту на рускай мове.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.
3. Комплексны аналіз тэксту.	<i>Аналіз тэксту. Гутарка.</i> Вызначэнне стылю, тыпу, жанру маўлення. Аналіз зместу тэксту, вызначэнне зместавых асаблівасцей. Моўны аналіз. Вызначэнне моўных асаблівасцей, якія павінны захавацца пры перакладзе.
5. Вусны пераклад тэксту.	Вусны калектыўны пераклад тэксту па сказах. Складанне руска-беларускага слоўніка.
6. Пісьмовы пераклад тэксту.	Запіс перакладу тэксту. Удасканаленне напісанага.

На думку сучасных даследчыкаў-метадыстаў (Г.М. Валочка, М.Г. Яленскі), цэнтральнае месца на ўроку пры напісанні перакладу тэксту павінен заняць комплексны аналіз тэксту. Для паспяховай працы пры перакладзе тэксту на ўроку беларускай мовы вучні павінны ведаць гатовыя перакладчыцкія адпаведнікі, сінанімічныя рады слоў і ўмець карыстацца імі, валодаць прыёмамі перакладу – падстаноўкай і трансфармацыяй. Прыём падстаноўкі заснаваны на сэнсава-структурным паралелізме мовы арыгінала і перакладу, а прыём трансфармацыі прадугледжвае адыход ад паралелізму пры перакладзе і замену канструкцый тэксту на рускай мове сінанімічнымі.

Вучні павінны ведаць, што пераклад тэкстаў розных стыляў, тыпаў і жанраў мае сваю спецыфіку. Пераклад тэксту навуковага стылю павінен дакладна перадаць тэрміналогію, лагічную структуру арыгінала. Пры перакладзе тэксту афіцыйнага стылю захоўваецца яго форма і афіцыйны характар. Публіцыстычны тэкст павінен захоўваць лагічнасць думкі і эмацыянальнасць выкладу. Пры перакладзе ўрыўкаў мастацкага стылю павінен быць захаваны эстэтычны эфект і агульны настрой тэксту.

УРОКІ ДАПАМОЖНАГА ХАРАКТАРУ

Кантрольны дыктант праводзіцца з мэтай праверкі арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасці вучняў. Кантрольны дыктант – гэта самастойная работа вучняў, у час якой яны павінны зразумець змест тэксту, запісаць яго без змен, знайсці арфаграмы і пунктаграмы, праверыць іх, напісаць тэкст без памылак. Кантрольныя дыктанты праводзяцца пасля вывучэння раздзела, вялікай тэмы, важных і цяжкіх для засваення арфаграфічных правілаў; у канцы кожнай чвэрці і навучальнага года. Час правядзення кантрольнага дыктанта ўзгадняецца з графікам правядзення кантрольных прац па іншых прадметах (недапушчальна выкананне вучнямі некалькіх кантрольных прац у адзін вучэбны дзень; кантрольныя працы не праводзяцца ў панядзелак і на апошніх уроках). Кантрольныя дыктанты рэкамендуецца праводзіць пасля вывучэння найбольш значных тэм, найважнейшых і цяжкіх для засваення арфаграфічных правілаў, у канцы чвэрці і навучальнага года.

Патрабаванні да тэкстаў для дыктантаў:

- Адпаведнасць агульнадыдактычным прынцыпам навучання.
- Даступнасць зместу для вучняў пэўнага класа.
- Адпаведнасць нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
- Насычанасць арфаграмамі і пунктаграмамі, іх адпаведнасць вывучаным тэмам і раздзелам, раўнамернае размеркаванне арфаграм у тэксце.

Аб'ём тэкставага кантрольнага дыктанта

Клас	Колькасць слоў
5	85–90
6	90–100
7	100–110
8	110–125
9	125–155
10	155–175
11	175–200

Перад правядзеннем дыктанта на дошцы запісваюцца словы, незразумелыя вучням, а таксама тыя, з напісаннем якіх вучні яшчэ не знаёміліся.

Для кантрольнага дыктанта падбіраюцца тэксты, у якіх вывучаныя арфаграмы і пунктаграмы пададзены не менш за 2–3 разы. Узровень насычанасці тэкстаў павінен быць прыкладна такім: V клас — не больш за 5 слоў; VI–VII – не больш за 7; VIII–IX – не больш за 10; X–XI класы – не больш за 12 слоў.

У тэксты кантрольных дыктантаў уключаюцца словы толькі на тыя арфаграфічныя і пунктуацыйныя правілы, якія замацоўваліся на папярэдніх уроках.

Методыка правядзення кантрольнага дыктанта

Этапы ўрока	Змест працы
1. Арганізацыйны момант	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Паведамленне тэмы, пастаноўка задач урока.
2. Чытанне тэксту дыктанта.	Уважлівае праслухоўванне тэксту.
3. Чытанне тэксту па сказах.	Кожны сказ чытаецца па наступнай схеме: першы раз чытаецца ўвесь сказ; другі раз чытаецца сказ па лагічна завершаных частках; трэці раз чытаецца ўвесь сказ з мэтай праверкі. Тэмп прачытання – павольны.
4. Чытанне ўсяго тэксту з мэтай праверкі.	Кожны сказ чытаецца павольна, пасля прачытання сказа робіцца паўза.
5. Самастойнае чытанне вучнямі тэксту дыктанта.	Вучні перачытваюць тэкст дыктанта з мэтай праверкі (5–7 хв.).
6. Арганізацыя працы з граматычным заданнем.	Тлумачэнне дадатковага задання па вывучаных правілах (моўны аналіз, выдзяленне ў тэксце вывучанах моўных з’яў і інш.)

Ацэньваючы работы, неабходна зыходзіць з таго, што можна прад’яўляць патрабаванні толькі да тых ведаў, якія павінны быць засвоены вучнямі. Таму ў час праверкі пісьмовых работ усе арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі (*I/V*), дапушчаныя вучнямі, выпраўляюцца, аднак пры ацэнцы ўлічваюцца не ўсе.

Не ўлічваюцца пры ацэнцы і не выносяцца на палі наступныя памылкі:

- 1) на правілы, не прадугледжаныя школьнай праграмай для пэўнага класа;
- 2) на яшчэ не вывучаныя правілы;
- 3) у слоўнікавых словах, праца над якімі яшчэ не праводзілася;

4) апіскі, якія скажаюць графічны выгляд слова (*пульба, мямля* замест *бульба, зямля*);

5) асобныя няправільныя напісанні, што з'явіліся ў вучняў пад уплывам графікі іншай мовы (**і – и**);

6) незахаванне аўтарскіх знакаў прыпынку.

Нягрубыя памылкі лічацца за паўпамылкі.

Пры выстаўленні бала няцотная колькасць нягрубых памылак акругляецца на карысць вучня.

Памылкі, якія паўтараюцца (колькі б іх ні было), лічацца за адну.

Першыя тры аднатыпныя памылкі лічацца за адну, кожная наступная падобная памылка залічваецца як самастойная.

Калі ў адным слоўнікавым слове дапушчаны 2 і больш памылак, то ўсе яны лічацца за адну.

Два выпраўленні на месцы арфаграм ці пунктаграм неабходна лічыць за адну памылку.

Пры наяўнасці ў рабоце 5–7 выпраўленняў не на месцы арфаграм (пунктаграм) адзнака зніжаецца на 1 бал. Пры наяўнасці больш за 7 выпраўленняў — на 2 балы.

Крытэрыі ацэнкі тэкставага дыктанта

Бал	Колькасць памылак
1	Больш, як на 2 балы
2	10/0, 9/1, 9/0, 8/2, 8/1, 7/2, 6/4, 6/3, 5/5, 5/4, 4/6, 4/5, 3/7, 3/6, 2/8, 2/7, 1/9, 1/8, 0/10, 0/9
3	8/0, 7/1, 7/0, 6/2, 6/1, 6/0, 5/3, 5/2, 4/4, 4/3, 3/5, 3/4, 2/6, 2/5, 1/7, 1/6, 0/8, 0/7
4	5/0, 5/1, 4/2, 3/3, 2/4, 1/5, 0/6
5	4/0, 4/1, 3/2, 2/3, 1/4, 0/5
6	3/0, 3/1, 2/2, 1/3, 0/4
7	2/1, 2/0, 1/2, 1/1, 0/3, 0/2 або 4 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
8	1/0, 0/1 або 3 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
9	1 нягрубая арфаграфічная памылка, або 1 нягрубая пунктуацыйная памылка, або 1–2 выпраўленні на месцы арфаграм (пунктаграм)
10	0/0, дапускаецца 1–2 выпраўленні не на месцы арфаграм (пунктаграм)

Арфаграфічныя памылкі

У пісьмовых работах вучняў могуць быць дапушчаны **памылкі, якія паўтараюцца, аднатыпныя, грубыя (нягрубыя) памылкі.**

Памылкамі, якія паўтараюцца, лічацца памылкі, дапушчаныя ў адным і тым жа слове некалькі разоў (напрыклад, *земля, да землі*) або ў аднакаранёвых словах (напрыклад, *мілодыя, міладычны*).

Памылкі, якія паўтараюцца, лічацца за адну.

Да **аднатыпных** адносяцца памылкі на адно правіла, калі выбар правільнага напісання вызначаецца аднымі і тымі ўмовамі: *зямля, вясна, сцяна* (**е, ё – я**); *на ўсходзе, ва ўмовах* (напісанне **ў** нескладовага), *папершае, па-другое, па-трэцяе* (правапіс прыслоўяў з прыстаўкай **па-**, утвораных ад парадкавых лічэбнікаў) і г. д.

Не кваліфікуюцца як аднатыпныя напісанні, якія вызначаюцца рознымі ўмовамі аднаго і таго правіла: *вясна, зямля, сцяна* (правапіс **я** ў першым складзе перад націскам – адна памылка), *завязь, пояс, месяц* (правапіс слоў з каранёвым **я** – другая памылка), *сезон, герой, кефір* (напісанне **е** ў запазычаных словах – трэцяя памылка) і г. д.; *на ўсходзе, ва ўмовах* (напісанне **ў** нескладовага пасля галосных у пачатку слова – адна памылка), *траўка, шаўковы, воўк* (другая памылка), *жанчына-ўрач, паўночна-ўсходні* (трэцяя памылка), *аўдыторыя, паўза, джоўль* (чацвёртая памылка) і г. д.

Першыя тры аднатыпныя памылкі лічацца за адну, кожная наступная з аднатыпных – як самастойная.

Грубымі лічацца арфаграфічныя памылкі на вывучаныя правілы (перадача акання, якання на пісьме, правапіс **о, э, а, е, ё, я** ў складаных словах, правапіс прыстаўных галосных і зычных, нескладовага **ў** і **у** складовага, падоўжаных зычных, спалучэнняў зычных, апострафа і мяккага знака, напісанні суфіксаў і канчаткаў розных часцін мовы, **не** з рознымі часцінамі мовы, напісанні слоў розных часцін мовы разам, асобна або праз злучок і інш.).

Да **нягрубых** адносяцца арфаграфічныя памылкі:

- пры пераносе слоў: *а-сака* замест *аса-ка*, *сенаў-борка* замест *се-на-ўбор-ка*;
- няправільнае ўжыванне вялікай і малой літар у складаных уласных назвах і назвах неславянскага паходжання: *Беларускі Дзяржаўны ўніверсітэт* замест *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*; (возера) *Рыца*; (гара) *Манблан*;
- у выбары літары **ы, і** пасля прыставак на зычны: *безідэйны* (замест *безыдэйны*);
- у словах-выключэннях з правілаў: *бонна, мецца; фатаграфія, матавоз, вустрыца*;
- у напісанні прыслоўяў і блізкіх да іх па значэнні спалучэнняў назоўнікаў з прыназоўнікамі: *напамяць* (замест *на памяць*), *без перастанку* (замест *бесперастанку*);
- напісанні разам і асобна **не** з прыметнікамі і дзеепрыметнікамі ў ролі выказніка: *Праца няцяжкая. Праца не цяжкая. Заданне нявыкананае. Заданне не выкананае*;
- напісанні **не, ні** ў спалучэннях *не хто іншы, як...; ніхто іншы не...*

Нягрубыя памылкі лічацца за паўпамылкі.

Пунктуацыйныя памылкі – гэта памылкі, якія дапускаюцца вучнямі ў дыктантах, пераказах, сачыненнях і іншых пісьмовых работах. Яны звязаны з парушэннем пунктуацыйных правілаў. Сярод пунктуацыйных памылак выдзяляюць **грубыя і нягрубыя. Аднатыпных** пунктуацыйных памылак не бывае, паколькі ў кожным канкрэтным выпадку праблема выбару і пастаноўкі знака прыпынку вырашаецца з улікам структуры і сэнсу запісу. Сярод пунктуацыйных памылак могуць быць **памылкі, якія паўтараюцца**, калі ўявіць, што адна і тая ж канструкцыя, з адным і тым жа лексічным нападэннем паўтараецца ў запісваемым тэксце некалькі разоў.

Грубамі пунктуацыйнымі памылкамі лічацца тыя, якія парушаюць структурна-сэнсавае члянэнне пісьмовага маўлення, таму што з’яўляюцца вынікам незахавання асноўных пунктуацыйных правілаў.

Нягрубыя пунктуацыйныя памылкі з’яўляюцца вынікам парушэння другасных, часцей негатыўных (якія адмяняюць дзеянне асноўных) правілаў, якія звычайна прыводзяцца ў заўвагах і рэгулююць норму, якая не мае шырокага распаўсюджання ці ўяўляе сабою прыватныя выпадкі пастаноўкі знакаў прыпынку.

Структура ўрока аналізу пісьмовых (творчых) работ вучняў

Этапы ўрока	Задачы, метады і прыёмы навучання
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Аб’яўленне тэмы, пастаноўка задач урока аналізу пісьмовай работы.
2. Агульная характарыстыка работ вучняў.	Слова настаўніка. Якасны аналіз выкананай працы. Аналіз і ацэнка зместу пісьмовай работы (паўната раскрытай тэмы і асноўнай думкі, правільнасць выдзялення мікратэм, як адбывалася сувязь паміж мікратэмамі), кампазіцыйнай будовы сачынення (ці ёсць парушэнні ў паслядоўнасці пераказу і лагічнай сувязі думак), моўнага афармлення тэксту (моўныя памылкі і недахопы).
3. Аналіз тыповых памылак.	Аналіз арфаграфічных і пунктуацыйных памылак. Калектыўная праца па выпраўленні тыповых недахопаў (граматычныя памылкі ва ўтварэнні слова ці яго формы, паўторы, парушэнне стылістычных нормаў; падбор і запіс аналагічных прыкладаў з выкарыстаннем графічных абазначэнняў).

4. Дыферэнцыраваная праца.	Аналіз вучнямі індывідуальных памылак. Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў (праца па картках). Самарэцэнзаванне (узаемарэцэнзаванне) пісьмовай работы па прапанаванай памятцы ў вуснай ці пісьмовай форме.
5. Дамашняе заданне.	Інструктаж да выканання дыферэнцыраванага дамашняга задання творчай самастойнай работы.

Структура ўрока аналізу навучальных і кантрольных дыктантаў

Этапы ўрока	Характарыстыка этапа ўрока
1. Арганізацыйны момант.	Мабілізацыя ўвагі вучняў. Аб'яўленне тэмы і пастаноўка задач урока аналізу памылак у дыктанце.
2. Агульная характарыстыка выкананай работы.	Колькасны і якасны аналіз арфаграфічных і пунктуацыйных памылак.
3. Паўтарэнне, абагульненне, сістэматызацыя ведаў і ўменняў па вывучанай тэме.	Гутарка на паўтарэнне правіл, па якіх дапушчаны арфаграфічныя і пунктуацыйныя памылкі. Разбор тыповых памылак (тры-чатыры тыпы памылак), тлумачэнне арфаграфічных і пунктуацыйных правіл, запіс прыкладаў з графічнымі абазначэннямі.
4. Індывідуальная дыферэнцыраваная праца вучняў.	Самастойны падбор аналагічных прыкладаў з арфаграмамі і пунктаграмамі, па якіх былі дапушчаны памылкі. Праца са слоўнікамі, падручнікамі, даведнікамі. Рашэнне граматычных задач. Выкананне дыферэнцыраваных практыкаванняў. Моўны аналіз.
5. Дамашняе заданне.	Інструктаж па выкананні індывідуальнага дамашняга задання.
6. Падвядзенне вынікаў урока.	Вызначэнне агульнай выніковасці ўрока.

АСНОЎНЫЯ ТЫПЫ І ВІДЫ АНАЛІЗУ ЎРОКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Аналіз урока беларускай мовы – гэта параўнанне праведзенага ўрока з тэарэтычнай мадэллю ўрока, складзенай у адпаведнасці з сучаснымі дыдактычнымі і метадычнымі патрабаваннямі.

1. Комплексны аналіз. Урок разглядаецца ў адзінстве і ўзаемасувязі мэты, зместу, метадаў, формаў арганізацыі ўсіх аспектаў навучальных заняткаў – дыдактычнага, псіхалагічнага, выхаваўчага, метадычнага, арганізацыйнага.

2. Аспектны аналіз урока прадугледжвае больш глыбокі разгляд пэўнага аспекту ўрока.

Дыдактычны аналіз урока – аналіз урока, у якім даецца характарыстыка асноўных дыдактычных катэгорый: 1) пастаноўка мэты ўрока; 2) адпаведнасць дыдактычным прынцыпам навучання; 3) логіка вучэбнага матэрыялу і прымянення сродкаў навучання; 4) актывізацыя пазнавальнай дзейнасці вучняў; 5) арганізацыя самастойнай работы вучняў

Псіхалагічны аналіз урока ставіць на мэту вывучэнне псіхалагічнага клімату на ўроку, адносін паміж настаўнікам і вучнямі, пытанняў педагагічнага такту настаўніка, эмацыйнага настрою вучняў.

Выхаваўчы аналіз урока ставіць за мэту вывучэнне ступені выхаваўчага ўздзеяння ўрока на вучняў.

Метадычны аналіз урока ставіць за мэту вывучэнне дзейнасці настаўніка і вучняў на пэўных этапах урока.

Аналіз арганізацыйнага аспекту ўрока ставіць на мэту вывучэнне прыёмаў арганізацыі заняткаў, выкарыстання нагляднасці на ўроку, ТСН, рацыянальнага выкарыстання часу на ўроку, вядзення настаўнікам дакументацыі.

3. Сціслы аналіз праводзіцца з мэтай агульнай ацэнкі навукова-тэарэтычнага і метадычнага ўзроўню (дасягненне мэты ўрока, вырашэнне пазнавальных задач, выкананне плану ўрока).

СХЕМА САМААНАЛІЗУ ЎРОКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

1. Характарыстыка структуры ўрока:

- мэта ўрока, вызначэнне агульнадыдактычных і прыватнаметадычных задач урока;
- тып урока, яго месца ў сістэме іншых урокаў беларускай мовы;
- асноўныя структурныя кампаненты ўрока;
- размеркаванне часу на ўроку, эфектыўнасць яго выкарыстання;
- забеспячэнне цэласнасці і завершанасці ўрока.

2. Рэалізацыя асноўных задач урока:

- выкананне патабаванняў праграмы, фарміраванне камунікатыўнай і лінгвістычнай кампетэнцыі вучняў;
- суадносіны дзейнасці вучняў пры ўспрыманні новага матэрыялу і самастойнай работы вучняў пры рашэнні моўных задач;
- арганізацыя першаснага замацавання моўнага матэрыялу; праверка засваення ведаў і сфарміраванасці вучэбна-моўных уменняў і навыкаў.

3. Рэалізацыя развіццёвай функцыі ўрока:

- актывізацыя разумовай дзейнасці вучняў (аналіз, параўнанне, супастаўленне, абстрагаванне і канкрэтызацыя, класіфікацыя, сістэматызацыя граматычных з'яў і фактаў);
- развіццё пазнавальнай самастойнасці;
- арганізацыя вуснай і пісьмовай маўленчай практыкі на ўроку;
- ацэнка эстэтычнай функцыі мовы.

4. Рэалізацыя выхаваўчай функцыі ўрока:

- выкарыстанне выхаваўчых магчымасцей зместу дыдактычнага матэрыялу (тэксты практыкаванняў, этнакультурныя звесткі, тэксты для вусных і пісьмовых пераказаў, гістарычны каментарый);
- выхаванне культуры разумовай працы (авалоданне рацыянальнымі вучэбнымі дзеяннямі для вырашэння граматычных і арфаграфічных задач), выхаванне добрасумленых адносін да працы;
- практычнае выкарыстанне школьнікамі ведаў па вывучаных тэмах у будучым (арфаграфічныя, пунктуацыйныя ўменні, маўленчыя і камунікатыўныя навыкі);
- улік выхаваўчай функцыі кантролю і ацэнкі (спалучэнне індывідуальнай, групавой формаў ацэнкі, агульная ацэнка работы класа).

5. Метады навучання беларускай мове:

- тэарэтычныя метады (тлумачэнне настаўніка, самастойнае чытанне падручніка, гутарка);
- тэарэтыка-практычныя метады (выкананне аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў, канструяванне словазлучэнняў, сказаў, мадэляванне па прапанаваных схемах, рэдагаванне тэкстаў);
- метады кантролю (індывідуальны, фронтальны, камбінаваны, самакантроль, узаемакантроль);
- метадыка праверкі дамашняга задання (выкананне аналагічных практыкаванняў, праверка ў форме дыктанта, выбарчая праверка, узаемаправерка, праверка ў выглядзе кансультацый);
- метады, звязаныя з матывацыяй навучання (рашэнне праблемных задач, дыдактычныя гульні, алгарытмы).

6. Работа з вучнямі:

- падрыхтоўка вучняў да ўрока;
- актыўнасць вучняў на розных этапах урока;

- віды маўленчай дзейнасці на ўроку (слуханне, чытанне, гаварэнне, пісьмо);
- адносіны да прадмета, да настаўніка;
- дынаміка працаздольнасці, моманты найбольшай актыўнасці, спаду актыўнасці, іх прычыны;
- падвядзенне вучняў да самастойных вывадаў, заключэння.

7. Удасканаленне канспекта.

СХЕМА АНАЛІЗУ ЎРОКА ВЫВУЧЭННЯ НОВАГА МАТЭРЫЯЛУ

1 варыянт афармлення

Ход урока	Аналіз зместу, метадычныя каментарыі
1. Арганізацыйны момант.	Вызначыць, якім быў пачатак урока: як усталёўвалася дысцыпліна ў класе; спосабы мабілізацыі ўвагі вучняў і падрыхтоўкі вучняў да работы на ўроку.
2. Актуалізацыя ведаў і ўменняў.	Вызначыць, як было арганізавана паўтарэнне раней вывучанага. Ахарактарызаваць: прыёмы праверкі пісьмовага дамашняга задання, іх эфектыўнасць; віды апытвання; фармулёўку пытанняў настаўнікам, характар адказаў вучняў (глыбіня, правільнасць, звязнасць); іншыя спосабы праверкі матэрыялу (граматычны разбор, праца з табліцамі і схемамі, з падручнікам).
3. Псіхалагічная падрыхтоўка да ўспрымання новага матэрыялу.	Вызначыць, наколькі мэтазгодныя з пункту гледжання дыдактыкі прыёмы працы, прапанаваныя настаўнікам. Вызначыць асаблівасці зместу псіхалагічнай падрыхтоўкі вучняў да ўспрымання новага матэрыялу: фармулёўка праблемных пытанняў і заданняў; устаноўка на глыбокае вывучэнне і трывалае запамінанне; выкарыстанне займальнага матэрыялу; гістарычны каментарый.
4. Вывучэнне новага матэрыялу.	Ахарактарызаваць спосабы вывучэння новага матэрыялу: – метады і прыёмы азнаямлення вучняў з новым матэрыялам (слова настаўніка, назіранні над новым матэрыялам, гутарка, самастойная работа вучняў), іх адпаведнасць адукацыйным і выхаваўчым мэтам;

	<ul style="list-style-type: none"> – праца над новымі паняццямі, правіламі (выдзяленне істотных прымет моўнай з’явы, іх усведамленне, знаёмства з тэрмінам, які прэзентуе моўную з’яву, фарміраванне азначэння паняццю); – сістэматычнасць, паслядоўнасць, правільнасць выканання разумовых аперацый: аналізу, сінтэзу, параўнання, абагульнення, абстрагавання, канкрэтызацыі; – характар пытанняў, якія задаваў настаўнік (адпаведнасць прынцыпу навуковасці, патрабаванням логікі, асаблівасці афармлення пытанняў).
<p>5. Першаснае замацаванне новага матэрыялу.</p> <p>6. Работа па далейшым паглыбленні і абагульненні ведаў вучняў.</p> <p>7. Падвядзенне вынікаў урока.</p> <p>8. Дамашняе заданне.</p> <p>9. Выкарыстанне тэхнічных сродкаў навучання.</p>	<p>Вызначыць і прааналізаваць спосабы замацавання новага матэрыялу:</p> <ul style="list-style-type: none"> – выкананне практыкаванняў у вуснай форме, падбор уласных прыкладаў; – няўскладненае і ўскладненае спісванне; – папераджальна-зрокавыя і папераджальна-слыхавыя дыктанты і інш. <p>Самастойная работа вучняў.</p> <p>Выкананне практыкаванняў творчага характару.</p> <p>Дыферэнцыяцыя практыкаванняў па ступені цяжкасці. Дыдактычная мэтазгоднасць практыкаванняў.</p> <p>Вызначыць, як падводзіліся вынікі ўрока; якія формы ўліку і ацэнкі ведаў выкарыстоўваліся; аб’ектыўнасць ацэнкі ведаў, уменняў і навыкаў вучняў.</p> <p>Прааналізаваць методыку дамашняга задання:</p> <ul style="list-style-type: none"> – адпаведнасць мэтам урока; – дыферэнцыраваны падыход да дамашняга задання; – інструктаж. <p>Указаць, якія наглядныя сродкі выкарыстоўваліся на ўроку, з якой мэтай. Наколькі эфектыўная методыка прымянення ТСН.</p>

10. Вынікі ўрока.	Вызначыць, як рэалізоўваліся на ўроку метадычныя прынцыпы навучання мове і развіцця маўлення. Зрабіць вывады пра адпаведнасць патрабаванням культуры вучнага і пісьмовага маўлення, імкненне да навучання граматычнаму пісьму. Вызначыць, ці была перагрузка або недаацэнка магчымасцей вучняў, якім быў тэмп урока, якое месца на ўроку займала самастойная работа. Адзначыць, ці былі дасягнуты мэты ўрока. Даць свае рэкамендацыі па ходу вядзення ўрока.
-------------------	--

СХЕМА АНАЛІЗУ ўРОКА ЗАМАЦАВАННЯ ВЫВУЧАНАГА

Ход урока	Аналіз зместу, метадычныя каментарыі
1. Арганізацыйны момант.	Адзначыць, якім быў пачатак урока: дысцыпліна ў класе, мабілізацыя ўвагі вучняў, падрыхтоўка вучняў да работы.
2. Актуалізацыя ведаў і ўменняў вучняў.	Указаць, як было арганізавана паўтарэнне тэарэтычнага матэрыялу, якія прыёмы выкарыстоўваліся (індывідуальнае, фронтальнае апытванне, праверка тэорыі пры выкананні аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў). Вызначыць, наколькі мэтазгодныя з пункту гледжання дыдактыкі прыёмы працы, прапанаваныя настаўнікам.
3. Праверка пісьмовага дамашняга задання.	Ахарактарызаваць спосабы праверкі дамашняга задання (выбарачная праверка, узаемаправерка, самакантроль, праверка з дапамогай кансультацыі і інш.). Даць характарыстыку пытанням, якія прапановаў настаўнік у працэсе праверкі дамашняга задання (праблемныя пытанні і заданні, якія спрыялі стварэнню пошукавых сітуацый на ўроку і патрабавалі супастаўлення, параўнання матэрыялу, абагульнялі яго на паняццыйным узроўні).

<p>4. Увядзенне набытых уменняў у агульную сістэму моўных і камунікатыўных уменняў вучняў.</p>	<p>Адзначыць, як было арганізавана бягучае паўтарэнне тэарэтычнага матэрыялу . Тэматычная групёўка матэрыялу (па падабенству арфаграм ці пунктаграм), параўнанне і супастаўленне вывучаных правіл і паняццяў. Функцыянаванне вывучанай з’явы ў вусным і пісьмовым маўленні. Разнастайнасць практыкаванняў (ускладненае спісванне, навучальныя дыктанты, самастойная маўленчая дзейнасць вучняў).</p>
<p>5. Самастойная работа вучняў.</p>	<p>Адзначыць паступовае ўзрастанне цяжкасці і павышэнне ступені самастойнасці вучняў на ўроку пры выкананні разнастайных практыкаванняў і заданняў. Вызначыць умовы дыферэнцыяцыі самастойнай працы. Ахарактарызаваць змест практыкаванняў, ступень цяжкасці, спосабы фармулёўкі заданняў да выканання дыферэнцыраваных практыкаванняў (па варыянтах, па прапанове настаўніка, на аснове самастойнага выбару).</p>
<p>6. Дамашняе заданне.</p>	<p>Адзначыць, якія заданні былі прапанаваны на дом (аднолькавыя ці дэферэнцыраваныя па ступені цяжкасці), інструктаж, гутарка пра рацыянальныя прыёмы выканання задання.</p>
<p>7. Вынікі ўрока.</p>	<p>Ахарактарызаваць узровень тэарэтычных ведаў і практычных уменняў і навыкаў вучняў (усвядомленасць і глыбіня ведаў, трываласць арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў, ступень развіцця маўленчых навыкаў). Адзначыць выніковасць дыферэнцыраванага падыходу настаўніка да розных па ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Адзначыць, ці былі дасягнуты мэты ўрока. Даць свае рэкамендацыі па ходу вядзення ўрока.</p>

СХЕМА АНАЛІЗУ ЎРОКА КАМБІНАВАНАЙ БУДОВЫ

II варыянт афармлення

I. Мэта і месца ўрока ў сістэме іншых урокаў

Мэта ўрока

Урок скіраваны на вывучэнне аспектаў мовы (фанетыкі, лексікі, граматыкі).

Урок скіраваны на фарміраванне, развіццё, удасканаленне навыкаў і ўменняў вуснага (пісьмовага) маўлення.

Урок падпарадкаваны комплексным мэтам.

Урок утрымлівае адукацыйныя і выхаваўчыя мэты.

Месца ўрока ў вучэбным працэсе

Урок пачынае (працягвае, завяршае) тэму.

Урок адпавядае (не адпавядае) праграме, плану.

II. Структура ўрока

Пачатак урока

Настаўнік паведаміў (не паведаміў) задачы, тэму ўрока.

Настаўнік выкарыстоўваў (не выкарыстоўваў) суразмоўніцтва з вучнямі.

Настаўнік змог (не змог) стварыць творчую, дзелавую атмасферу, стварыць маўленчае асяроддзе .

Праверка дамашняга задання

Настаўнік выкарыстоўваў фронтальнае, індывідуальнае апытванне. Настаўнік выпраўляў (не выпраўляў) памылкі сам, далучаў да гэтай работы вучняў.

Настаўнік ацэньваў (не ацэньваў) выкананую дома работу.

Тлумачэнне новага матэрыялу

Настаўнік падаваў новы матэрыял у актыўнай форме (праз тэксты, дыялогі, творчыя задачы).

Семантызацыя моўных адзінак суправаджалася (не суправаджалася) ўказаннем на сферу іх выкарыстання.

Выкарыстанне сродкаў нагляднасці, ТСН, падручніка, дошкі пры тлумачэнні новага матэрыялу.

Настаўнік кантраляваў (не кантраляваў) першаснае замацаванне новага матэрыялу.

Замацаванне новага матэрыялу

Настаўнік выкарыстоўваў рэпрадуктыўныя, прадуктыўныя, праблемныя заданні. Якім заданням аддавалася перавага?

Настаўнік выкарыстоўваў моўныя, маўленчыя (сітуацыйныя) практыкаванні.

Выкарыстанне тэксту для назірання і аналізу моўных адзінак (як сродак фарміравання маўленчых навыкаў і ўменняў; як узор для пабудовы

вучнямі выказванняў па аналогіі; як крыніца інфармацыі; як сродак кантролю). Работа з тэкстам прайшла эфектыўна (не эфектыўна). Змест тэксту зацікавіў (не зацікавіў) вучняў, з’явіўся (не з’явіўся) стымулам для абмеркавання, гутаркі, дыскусіі.

Кантроль праводзіўся фармальна (нефармальна).

Вучні могуць (не могуць) выкарыстоўваць вывучаны матэрыял у маўленні.

Канец урока

Настаўнік падводзіў (не падводзіў) вынікі ўрока, ствараў (не ствараў) стымул для далейшай працы.

Настаўнік выкарыстоўваў (не выкарыстоўваў) дыферэнцыраваную ацэнку вучняў у залежнасці ад іх асобных характарыстык.

III. Формы работы на ўроку

Фронтальная, групавая, работа ў парах, работа па ланцужку, індывідуальная.

Вучань – настаўнік, вучань – вучань, вучань – кніга, вучань – дошка, вучань – малюнак, вучань – камп’ютар, вучань – вучні.

IV. Размеркаванне часу на ўроку

Час размеркаваны ў адпаведнасці з этапамі ўрока (на пэўным этапе ўрока час зацягнуты).

Часавыя прапорцыі: маўленне настаўніка – маўленне вучняў.

Час выкарыстоўваўся эфектыўна (неэфектыўна).

V. Дзейнасць настаўніка

Стварае (не стварае) творчую, дзелавую атмасферу ў класе.

Можа (не можа) устанаўліваць кантакт з класам.

Добра (дрэнна) ведае сваіх вучняў.

Тлумачыць матэрыял з улікам (без уліку) узроставых і псіхалагічных асаблівасцей вучняў.

Маўленне настаўніка: узорнае, стылістычна карэктнае, выразнае.

Настаўнік можа (не можа) кіраваць пазнавальнай дзейнасцю вучняў, рацыянальна арганізоўваць дзейнасць вучняў на ўроку.

Настаўнік трымаецца ўпэўнена, паважае вучняў.

VI. Дзейнасць вучняў

Актыўныя, ініцыятыўныя, ахвотна адказваюць, не баяцца дапусціць памылку.

Цікавяцца беларускай мовай, урокам.

Падтрымліваюць настаўніка, паважаюць яго думку.

Вывады

У заключэнні аналізу ўрока робяцца агульныя вывады пра тое, ці дасягнуты мэты ўрока, у якой меры ўрок можа быць прызнаны эфектыўным, ці валодае настаўнік навыкамі педагагічнага суразмоўніцтва, што можна пажадаць настаўніку ў падрыхтоўцы і правядзенні ўрока беларускай мовы.

УЗОРЫ АФАРМЛЕННЯ ПЛАНАЎ-КАНСПЕКТАЎ УРОКАЎ РОЗНЫХ ТЫПАЎ

План-канспект урока па беларускай мове ў 5 “Б” класе,
падрыхтаваны студэнткай 4 курса Фахрудзінавай Анастасіяй

Тэма: Амонімы.

Мэта: фарміраваць уяўленне пра амонімы і іх ужыванне ў маўленні; выпрацоўваць уменні знаходзіць амонімы ў тлумачальным слоўніку і тэкстах, адрозніваць амонімы ад мнагазначных слоў, вызначаць сэнсава-стылістычную ролю антонімаў у тэкстах; развіваць уменні абгрунтоўваць сваё меркаванне, ужываць амонімы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Тып урока: вивучэнне новага матэрыялу

Эпіграф: Бываюць славы розныя,
Бываюць словы ўсякія,
Бываюць словы ясныя,
І цвёрдыя, і мяккія,
Адважныя, упартыя
І злосныя, суровыя,
Але абавязкова
Стаяць павінна справа
За кожным гэтым словам.

С. Баруздын

Ход урока

I. Арганізацыйны момант

II. Праверка дамашняга задання

Праверка практыкавання 124.

Умова: Спішыце, замяняючы выдзеленыя словы антонімамі.

III. Актualізацыя апорных ведаў

Гутарка

- Прачытайце эпіграф да нашага урока. Як верш звязаны з тэмай, якую мы вивучаем?
- Што такое лексіка?
- Пра якія словы, разрады лексікі вы ўжо ведаеце?
- Якія словы называюцца адназначнымі.
- Якія словы адносяцца да мнагазначных?
- Якія словы называюцца сінонімамі?
- Якія словы называюцца антонімамі?
- Якое значэнне слова называецца прамым, а якое – пераносным?
- Як вы разумееце апошнія радкі верша “Стаяць павінна справа за кожным гэтым словам”?
- Ці можна змяніць вядомую прыказку “Сем разоў падумай, а пасля толькі скажы”?

- Як словы ўздзейнічаюць на людзей?
- Што значыць «мяккае» слова і «злоснае» слова?

IV. Псіхалагічная падрыхтоўка да вывучэння новай тэмы.

Слова настаўніка. На сённяшнім уроку мы пазнаёмімся яшчэ з адной цікавай групай слоў, з-за гэтых слоў могуць утварацца сітуацыі непаразумення і камічныя сітуацыі.

Вось паслухайце (чытанне верша):

Гавару я адмыслова,	Апрануць магу таксама,
У паэзіі жыву.	Прыгажосцю адарыць,
Нагадаю вам Крылова	Бо тканінай баваўнянай
І Кандрата Крапіву.	Я з'яўляюся, сябры.

- Пра што ідзе гаворка ў вершы? (*Байка.*)
- Якое значэнне мае слова «байка» ў літаратуры?
- Ці ведаеце вы, што гэта такое *каламбур*? Такія словы часта выкарыстоўваюцца для стварэння каламбуру.

Каламбур – гэта гульня слоў, якія аднолькава вымаўляюцца, але не падобныя па значэнні, ці заснаваныя на злучэнні двух слоў, сугучных з якім-небудзь трэцім словам. Сэнс такіх слоў звычайна супрацьлеглы – у тэкстце яны ствараюць кантраст паміж рознымі з'явамі. Паходжанне слова «каламбур» не высветлена. Існуе толькі шэраг меркаванняў, якія звязваюць паходжанне гэтага слова то з назвай горада Калемберга, у якім жыў нямецкі пастар Вейганд фон Тебен, што славіўся жартамі, то з рознымі анекдатычнымі асобамі. Існуе яшчэ здагадка, што слова «каламбур» утварылася ад італьянскага выразу “*calamo burlale*” – жартаваць пярком.

V. Вывучэнне новай тэмы

1) **Лексічнае практыкаванне для назірання** (прыклад запісаны на дошцы)

Ад гульні – расслабленасць, ПАТОЛЯ:
 Атрымаўся ў нас з табой ПАТ, Оля.
 Ты мне шэпчаш: «Добра, мне ЗДАЕЦЦА,
 Што кароль ніводны не ЗДАЕЦЦА.
 Што гульня? Навошта нам той ПАТ?
 Паглядзі, я – твой салодкі ПАТ».

2) **Праца з тлумачальным слоўнікам.**

Пат (франц. *pat*) (шахм.) – такое становішча, пры якім ігрок не можа зрабіць свайго чарговага ходу, не падставіўшы пад удар свайго караля (не змешчанага пакуль пад ударам) і пры якім партыя лічыцца нічыёй.

Пат, патоля (франц. *pate*) – гатунак фруктовай пасцілы. *Апельсінавы пат.*

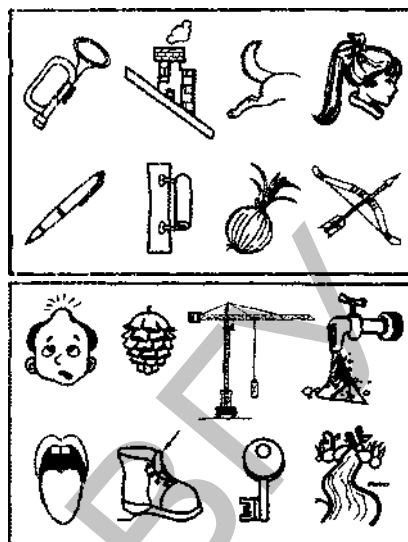
3) Праца з нагляднасцю. Разгледзьце малюнкi і знайдзіце словы, якія аднолькава гучаць. Раствлумачце іх значэнне.

*Гэта – словы-блізняты, сакрэт іх увесць:
Падобныя знешне, ды розны ў іх сэнс.*

4) Слова настаўніка.

Такія словы маюць назву амонімы.

Амонімы (грэч. *амо* – «аднолькавы» + *онума* – «імя») – словы, якія супадаюць адзін з адным у сваім гучанні пры поўнай неадпаведнасці значэнняў. Прыклад: *лук* (зброя) — *лук* (расліна). Звычайна з’яўленне ў мове амонімаў тлумачыцца выпадковым супадзеннем некалькіх слоў або асноў, якое адбылося ў выпадку гукавых змен або з прыходам у мову запазычаных слоў.

5) Творчае практыкаванне.

Складзіце сказы з гэтымі словамі.

Фізікультхвілінка:

Устаньце, дзеткі, усміхніцеся,
Зямлі нашай пакланіцеся
За шчаслівы дзень учарашні.
Усе да сонца падцягніцеся,
Улева, управа ніхіліцеся,
Раз прысядзьце, два прысядзьце
І за парты ціха сядзьце.

VI. Замацаванне

1) Вуснае практыкаванне.

Задача вучняў – знайсці амонімы і патлумачыць іх, пры неабходнасці выкарыстаць тлумачальны слоўнік.

- 1) Адна – святло ў душы людзей,
Мы берагчы яе павінны,
Бо з ёю жыць усім цяплей,
А без яе і свет пустынны.
Другая — на лугах жыве,
Узлескі любіць і балоты.
Хоць цела дробнае яе,
Ды кажушок дабротны. (*Ласка – пшычота і ласка – жывёліна*)
- 2) Ехалі гасцінцы па гасцінцы
У нядзелю днём з базару,
На калёсах па гасцінцы
Дзед прывёз маленькай Вары

Вельмі смачныя гасцінцы. (*Гасцінец – дарога, шлях і гасцінец – ласунак, падарунак*).

- 3) Ува мне капаюць гліну ці пясок,
Багаты я на выкапні бываю.
Але не разумею я намёк,
Што да каня я дачыненне маю. (*Кар’ер*)
- 4) Вось цікава: я – граніца,
Я – дзяржаўная мяжа.
Як жа так магла зрабіцца
Тоўстаю паперай я? (*Кардон – картон*)
- 5) Я – і частка памяшкання
Для асобага ўтрымання
У бальніцы хворага,
І мужчынская я стрыжка,
А яшчэ надумай крышку –
Від я спорту бойкага. (*Бокс*)
- 6) Ну скажыце, што за слова:
Я – хімічны элемент
Або лес, стары, сасновы,
І я там абавязкова,
Дзе зубны ёсць кабінет. (*Бор*)

2) Праца з падручнікам.

Практ. 128 (вусна).

Практ. 127 (варыянт 1: сказы 1, варыянт 2: сказ 2).

3) Індывідуальнае заданне 2 вучням:

Прачытайце словазлучэнні, падбярыце да іх адпаведныя словазлучэнні з амонімамі.

Узор: *завязаць дружбу – завязаць мяшок.*

гусінае пяро –

такса за праезд –

выкаціў вочы –

адказаў матор –

нос лодкі –

гукі музыкі –

паліць у печы –

поле ў сшытку –

Для даведак: пшанічнае поле, галосныя гукі, паліць з аўтамата, адказаў на пісьмо, залажыла нос, выкаціў ведасіпед, сабака такса, жалезнае пяро.

VII. Падвядзенне вынікаў урока.

- Што цікавага вы даведаліся пра словы-амонімы?
- Што такое каламбур?

VIII. Дамашняе заданне

§ 18, практ. 133.

**План-канспект урока па беларускай мове ў 7 “Б” класе,
падрыхтаваны студэнткай 5 курса
Хоміч Кацярынай Анатольеўнай**

Тэма: Дзеепрыметнікавы зварот, знакі прыпынку пры ім

Мэта: фарміраваць у вучняў паняцце пра дзеепрыметнікавы зварот, яго структуру, месца і сінтаксічную ролю ў сказе; выпрацоўваць практычнае ўменне знаходзіць дзеепрыметнікі і дзеепрыметнікавыя звароты ў тэкстах, вызначаць іх межы, правільна інтанаваць у маўленні; выходзіць патрыятызм і паважлівыя адносіны да спадчыны беларускага народа.

Абсталяванне: вучэбны дапаможнік для 7 класа “Беларуская мова” (аўтары Г.М. Валочка, С.А. Язерская), карткі з тэкстамі.

Тып урока: камбінаваны.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант

II. Праверка дамашняга задання

Практыкаванне 51. *Запішыце тэкст, ставячы дзеепрыметнікі, што ў дужках, у патрэбным родзе, ліку і склоне. Пытанне: ад чаго залежыць род, лік, склон дзеепрыметніка? (назоўнік)*

НА ПАЛЯВАННІ

У самым канцы лета настаў вольны ад палявой работы час, і мужчыны вырашылі ісці на паляванне.

Ішлі доўга. І вось на выпаленых (мн.л, М. скл.) сонцам прагалінах пачала трапляцца змятая і аб’едзеная (ж.р, адз.л, Н. скл.) трава. Тут пасвілася, нагульвала мяса даўно непалоханая (ж.р, адз.л, Н. скл.) дзічына. Загон паляўнічых праз дубняк выйшаў на нізоўе, дзе цёк ручай з вышмарганым (м.р, адз.л, Т. скл.) мядзведзямі маліннікам на берагах. І каля самага ручая нечакана наткнуліся на статак. Здрыганулася зямля, калі статак усхапіўся на ногі, і адразу ж важак рынуўся на няпрошаных (мн.л, В. скл.) гасцей.

На паляўнічых імчала такая раз’юшаная (ж.р, адз.л, Н.скл.) аграмадзіна, што нават мужчыны не вытрымалі і з усіх ног кінуліся да выратавальнага лесу (Паводле М. Чарняхоўскага).

III. Актualізацыя апорных ведаў

Фронтальнае апытванне:

- *Што называецца дзеепрыметнікам?* (Дзеепрыметнік – форма дзеяслова, якая абазначае прымету прадмета паводле дзеяння і адказвае на пытанні які? якая? якое? якія?)
- *Якія граматычныя прыметы дзеяслова ўласцівы дзеепрыметніку?* (Дзеепрыметнік бывае закончанага і незакончанага трывання, прашлага і цяперашнага часу; незалежнага і залежнага стану).

- *Што агульнага ў дзеепрыметніка з прыметнікам?* (Дзеепрыметнік змяняецца па родах, ліках і склонах).
- *Якую ролю ў сказе выконвае дзеепрыметнік?* (азначэнне, выказнік)

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

Пошукава-даследчая праца

1) **Выкананне практ. 53.** *Прачытайце сказы.*

- Скошаная трава ўжо добра падвяла на сонцы.
- /Скошаная раніцай/ трава ўжо добра падвяла на сонцы.
- Трава, /скошаная раніцай/, ужо добра падвяла на сонцы.
- Ужо добра падвяла на сонцы трава, /скошаная раніцай/.

Назавіце дзеепрыметнікі. Якія назоўнікі яны паясняюць? (скошаная, скошаная раніцай, паясняюць назоўнік – трава).

У якіх сказах дзеепрыметнік мае пры сабе залежнае слова? (2, 3, 4 сказы: скошаная раніцай).

Якое месца ў адносінах да паяснёнага ім назоўніка займае дзеепрыметнік з залежным словам? (У другім сказе дзеепрыметнікавы зварот стаіць перад паяснёным словам – назоўнікам, у трэцім сказе – пасля паяснёнага і ў сярэдзіне сказа, у чацвёртым – пасля паяснёнага).

Пасля выканання практыкавання вучні павінны сфармуляваць адказ на пытанне: што такое дзеепрыметнікавы зварот? (адказ падмацоўваецца правілам на с. 31).

2) **Праца з тэкстам.** Дзеці атрымліваюць карткі з тэкстамі (святы і абрады беларусаў).

Прачытайце тэксты і знайдзіце дзеепрыметнікавыя звароты.

Камаедзіца

З глыбокай старажытнасці прыйшло да нас свята пакланення мядзведзю, зафіксаванае ў XIX стагоддзі на Віцебшчыне.

Свята адзначаецца шостага красавіка. У гэты дзень рыхтуецца асаблівая ежа: сушаны рэпнік, кісель, гарохавыя камы, ад якіх і называецца само свята. Людзі весела спяваюць, каб мядзведзь прачнуўся ў лесе. Сяляне не працуюць, а святкуюць. Мужчыны, пераапанутыя ў мядзведзяў, ходзяць па хатах, дзе іх частуюць. Харчы, складзеныя ў торбе, носіць “мядзведзь”.

Святы Юр’я

На Юр’я, пятага мая, беларусы ўшаноўвалі сімвал парадку, вясны, росквіту прыроды. Дзяўчаты на лузе выбіралі самую прыгожую сяброўку і вадзілі каля яе карагоды. Сяброўка, выбраная моладдзю, была ўвасабленнем вясны і прыгажосці – багіні Лёлі. Вянкі, сплеченыя Лёляй, дзяўчаты бераглі да канца вясны. У гонар вясны-прыгажуні спявалі песні, прысвечаныя росквіту прыроды і прыгажосці.

3) **Практыкаванне на распазнаванне моўнай з’явы.** На дошцы запісаны сказы (увага на інтанаванне). Вучні знаходзяць дзеепрыметнікавыя звароты.

1. У нагрэтым сонцам бары моцна пахла смалой.
2. Неба, густа ўсеянае зоркамі, яшчэ не пасвятлела.
3. Ля берага, аброслага алешнікам, на цёмнай вадзе ляжалі белыя лілеі.
3. Зарослая чаромхай гара крута абрывалася.
4. Высокая трава, густа акропленая расою, іскрылася сотнямі вясёлак на сонцы.
5. Акуратна пасыпаная пяском дарожка вяла да невялікага дома.

Вывад. Якая інтанацыя пры чытанні сказаў, у якіх ёсць дзеепрыметнікавыя звароты?

4) Вуснае выкананне практ. 54 (схема).

Разгледзьце схему. Звярніце ўвагу на месца дзеепрыметнікавага звароту ў адносінах да паяснёнага ім назоўніка, на пастаноўку знакаў прыпынку.

V. Замацаванне вывучанага

1. Праца з вучэбным дапаможнікам.

Выкананне практ. 55 (1, 3, 4 сказы).

Спішыце, дапісваючы канчаткі дзеепрыметнікаў. Абазначце межы дзеепрыметнікавых зваротаў, выдзеліце паяснёныя імі назоўнікі. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку пры дзеепрыметнікавых зваротах.

ПАРАДЫ ДАЎНІЯ І СУЧАСНЫЯ

1. Бялізна ў марозны дзень не прымерзне да вяроўкі, якую папярэдне працёрлі анучай (ж.р., адз.л., Т. скл.), змочан(ай) ў растворы солі.

3. Калі тварог загарнуць у чыстую марлю (ж.р., адз.л., В. скл.), змочан(ую) у салёнай вадзе, то ён захаваецца свежым не на адзін дзень.

4. Замёрзл(ае) акно добра пратрэцца змочан(ай) у салёнай вадзе анучай.

VI. Паўтарэнне і абагульненне вывучанага

1) Праца ля дошкі.

Заданне: запісаць сказы пад дыктоўку, паставіць знакі прыпынку, дзе трэба, абазначыць межы дзеепрыметнікавага звароту.

- 1) Між дрэў жаўцела роўная дарожка/ пасыпаная пясочкам /(І. Мележ).
- 2) /Схопленыя жаўцізнай/ дрэвы свяціліся пад нізкім сонцам (А.Жук).
- 3) Лес/ асветлены і абагрэты сонцам/, пазіраў зусім весела (Якуб Колас).
- 4) Сівая зямяля/ высушаная марозам/, была прысыпана лёгкім снегам (В. Адамчык).
- 5) Яна, /стомленая цяжкай працай/, прыйшла дадому.

Паўтарыць асноўныя палажэнні правіла на аснове дадзеных прыкладаў.

2) Вуснае выкананне практ. 56.

Прачытайце тэкст, захоўваючы правільную інтанацыю пры чытанні сказаў з дзеепрыметнікавымі зваротамі. Абгрунтуйце пастаноўку знакаў прыпынку ў гэтых сказах.

Паветра, /прасякнутае пахамі зямлі/, крышталёная чыстае (дзеепрыметнікавы зварот стаіць пасля паяснёнага ім назоўніка і знаходзіцца ў сярэдзіне сказа). Далягляд вырысоўваецца выразна, акрэслена.

– Эх! – вырываецца з грудзей майго субяседніка. – Шырыня якая! Воля! Аж дух зацінае.

Ён стаіць, шырока і моцна расставіўшы ногі, нібы ўросшы ў зямлю, прыземісты, шыракаплечы. На ім – /ссунутая на патыліцу/ салдацкая вушанка і старыя боты, /запэчканыя суглінкам/ (дзеепрыметнікавы зварот стаіць пасля паяснёнага слова). Водбліск сонечнага заходу асвятляе яго скуласты твар з адраслай бародкай і вузкімі шэрымі вачыма (Паводле Т. Хадкевіча).

VII. Дамашняе заданне: §7, практ. 57.

VIII. Падвядзенне вынікаў урока

- Што такое дзеепрыметнікавы зварот?
- Якія знакі прыпынку ставяцца пры дзеепрыметнікавым звароце?

**План-канспект урока па беларускай мове ў 7 “Б” класе,
падрыхтаваны студэнткай 5 курса
Хоміч Кацярынай Анатольеўнай**

Тэма: Поўная і кароткая формы дзеепрыметніка

Мэта: дапамагчы вучням асэнсаваць утварэнне і ўжыванне кароткай формы дзеепрыметніка, яе сінтаксічнай ролі ў сказе; спрыяць фарміраванню ўмення адрозніваць поўныя і кароткія дзеепрыметнікі; развіваць звязнае маўленне вучняў, уменне дакладна і паслядоўна фармуляваць свае думкі; выхоўваць самастойнасць, добразычлівыя ўзаемаадносіны паміж вучнямі.

Абсталяванне: вучэбны дапаможнік для 7 класа “Беларуская мова” (аўтары: Г.М. Валочка, С.А. Язерская), карткі са сказамі.

Тып урока: камбінаваны.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант

II. Праверка дамашняга задання

Практыкаванне 81. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, звяртаючы ўвагу на дзеепрыметнікі залежнага стану.*

Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі разам з паяснёнымі імі назоўнікамі (пры неабходнасці пастаўце іх у назоўным склоне), запішыце побач з імі адпаведнікі ў беларускай мове, суфіксы абазначце.

Гіяцынты

Гэта здарылася ў Галандыі ў 1734 годзе. Адночы дзеці гулялі на беразе мора. Раптам нехта заўважыў амаль ля самага берага ніколі не бачаную кветку. У яе былі такія ж лісты, як у цюльпана, і ўся ўсыпаная мноствам чырвоных кветчак сцяблінка. Кветкі цудоўна пахлі і былі падобныя да маленькіх лілій.

Далей на беразе знайшлі яшчэ некалькі прарослых цыбулін гэтай расліны. Як яны сюды трапілі? Успомнілі, што ў мінулым месяцы ў час буры разбіўся генуэзскі карабель, прыбітыя да берага абломкі якога бачылі многія. Відаць, скрыні з цыбулінамі разбіліся аб прыбярэжныя скалы, а некалькі цыбулін, выкінутых на бераг, пусцілі карані і зацвілі.

Жыхары выкапалі гэтыя расліны і сталі разводзіць іх у сваіх садах. Выпадкова занесеныя морам расліны называліся гіяцынтамі.

Нікогда невиданный цветок – ніколі не бачаная кветка, усеянный стебель – усыпаная сцяблінка, праросшие луковицы – прарослыя цыбуліны, прибитые обломки – прыбітыя абломкі, выброшенные луковицы – выкінутыя цыбуліны, занесенные растения – занесеныя расліны.

III. Актуалізацыя апорных ведаў

- Што называецца дзеепрыметнікам?
- Якія граматычныя прыметы дзеяслова ўласцівы дзеепрыметніку? (час, трыванне, стан)
- Што агульнага ў дзеепрыметніка з прыметнікам? (змяняецца па родах, ліках і склонах)
- Што абазначаюць дзеепрыметнікі незалежнага стану? (прымету такога прадмета, які сам утварыў дзеянне) Прывядзіце прыклады.
- Што абазначаюць дзеепрыметнікі залежнага стану? (прымету такога прадмета, на які накіравана дзеянне з боку іншага прадмета) Прывядзіце прыклады.
- Якія суфіксы характэрны для дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу?
- Як утвараюцца дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу з суфіксамі -н- (ад асновы інфінітыва на а, я), -ен- і -ан- (ад асновы інфінітыва на зычны або галосныя і, ы, е), -т- (ад асновы інфінітыва з аднаскладовым коранем або ад асновы інфінітыва на о, у, ну)?

IV. Вывучэнне новага матэрыялу

Практыкаванне 82. Параўнайце дзеепрыметнікі ў левым слупку (поўная форма) з дзеепрыметнікамі ў правым слупку (кароткая форма).

Я без цяжкасцей адказаў вывучаны верш.	Верш <u>вывучаны</u> за паўгадзіны.
Мне спадабалася <u>прачытаная</u> кніга.	Новая кніга <u>прачытана</u> мною за вечар.

Я не мог здаць <u>напісанае</u> ўчора сачыненне.	Сачыненне <u>напісана</u> на актуальную тэму.
<u>Выкананыя</u> звечара заданні ляжалі на стале.	Заданні <u>выкананы</u> мною паспяхова.

Праца з моўнай табліцай. Пытанні для аналізу:

1. Звярніце ўвагу на род і лік дзеепрыметнікаў (м., ж., н. род, адз. і мн.л).
2. На якія пытанні яны адказваюць? (які? якая? якое? якія? што зроблены? што зроблена? што зроблены?)
3. Параўнайце сінтаксічную функцыю поўных і кароткіх дзеепрыметнікаў (поўная форма – азначэнне, кароткая – выказнік).
4. Звярніце ўвагу на становішча дзеепрыметнікаў у адносінах да назоўніка (поўная форма – перад назоўнікам, кароткая – пасля).
5. Якія канчаткі маюць дзеепрыметнікі ў поўнай і кароткай форме?
6. Якія дзеепрыметнікі не маюць кароткай формы?

Запаўненне параўнальнай табліцы: “Поўная і кароткая формы дзеепрыметнікаў”

Прыметы	Поўная форма	Кароткая форма
Змяняюцца	па родах, ліках, склонах	па родах, ліках, не скланяюцца
Маюць канчаткі	адз.л. м.р. -ы: асветлены ж.р. -ая: асветленая н.р. -ае: асветленае мн.л. -ыя: асветленыя	адз.л. м.р. -ы: не ўтвараюць ж.р. -а: асветлена н.р. -а: асветлена мн.л. -ы: асветлены

Праца з падручнікам.

Чытанне правіла на с. 46. Прачытайце правіла і адкажыце на пытанне: У чым асаблівасць ужывання поўных і кароткіх формаў дзеепрыметнікаў у беларускай мове?

V. Замацаванне вывучанага

1) **Практыкаванне 84.** Прачытайце і адгадайце загадкі. Вызначце форму дзеепрыметнікаў. Запішыце загадкі ў сшытак, вызначце форму дзеепрыметнікаў, назавіце іх лік і род, устаўце прапушчаныя літары.

ЗАГАДКІ З РОДНАЙ ХАТКІ

1. Ходзіць пані па каморы (наз. 1 скл., зацв. аснова, у М. скл., адзд. л.) лычкам падвязаная (венік, поўная форма, адз.л., ж.р.). 2. У лесе (наз. 2 скл.,

цв. аснова, у М. скл., адз.л.) выразана, гладка (гладзенькі) вычасана, ажно заіваецца, як называецца? (Дудка, кароткая форма, адз.л., ж.р.) 3. Не куст, а з лісточкамі, не кашуля, а сшыта (пасля зацвярдз.) (Кніга, кароткая форма, адз.л., ж.р.). 4. Разаслана пасцілка, на пасцілцы рассыпаны (перад каранем на глухі) сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне (дз перад і) залаты кружочак (неба, зоркі і месяц, кароткая форма, адз.л., ж.р.; поўная форма, адз.л., м.р.). 5. Вісіць сіта не рукамі звіта (Павуціна, кароткая форма, адз.л., н.р.).

2) Граматычны дыктант. *Запішыце словазлучэнні пад дыктоўку ў слупок, утварыце, дзе магчыма, кароткую форму дзеепрыметнікаў, абазначце лік і род дзеепрыметнікаў.*

Вырашаная праблема – праблема вырашана (адз.л., ж.р.), пасмажаная бульба – бульба пасмажана (адз.л., ж.р.), скошаны луг – кароткая форма не ўтвараецца, зацягнутае неба (хмарамі) – неба зацягнута (хмарамі) (адз.л., н.р.), захоплены горад – кароткая форма не ўтвараецца, звезенае жыта – жыта звезена (адз.л., н.р.), зробленыя ўрокі – урокі зроблены (мн.л.), пакой прыбраны – кароткая форма не ўтвараецца, надрукаваная старонка – старонка надрукавана (адз.л., ж.р.), захоплены горад – кароткая форма не ўтвараецца, разбітае шкло – шкло разбіта (адз. л., н. р.), пасаджаныя дрэвы – дрэвы пасаджаны (мн.л.).

VI. Паўтарэнне і абагульненне вивучанага

1) Праца з карткамі.

Запішыце сказы ў сшытак. Падкрэсліце поўныя і кароткія дзеепрыметнікі як члены сказа. Абазначце суфіксы дзеепрыметнікаў.

Узор: Нарэшце дом пабудаваны.

1. Паветра напоўнена пчаліным гудам. 2. Усе галіны грушы ўсыпаны бела-ружовым цветам. 3. У глыбокіх равах яшчэ ляжаў счарнелы снег, спрасаваны вятрам. 4. Рэчка наглуха замецена снегам. 5. У паветры слаўся пах чабору, мяты і скошанай травы. 6. Сонца абмыта росамі. 7. З-пад пачарнелага мінулагадняга лісця сярод аголеных кустоў хутка пакажуцца блакітныя пралескі.

2) Арфаграфічная хвілінка.

Заданне: устаўце прапушчаныя літары о, э, а, ы.

Сакратар, шарсцяны, пагроза, трыа, жалеза, рэпартаж, крывавы, рамонт, шаснаццаць, шэдэўр, чараўнік, дэкада, тэхнічны, дрывотня, чэрствы, счарсцвелы, шэравокі.

VII. Дамашняе заданне: § 10, практ. 86.

VIII. Падвядзенне вынікаў урока

План-канспект урока па беларускай мове ў 6 класе, падрыхтаваны студэнткай 4 курса Ляпёшкінай Ганнай

Тэма: Спражэнне дзеясловаў

Мэта: сістэматызаваць веды пра дзеяслоў і яго граматычныя катэгорыі; удасканаліць уменні вызначаць асобу, лік і час дзеясловаў; ужываць дзеясловы 1 і 2 спражэння ў тэкстах і правільна пісаць канчаткі; фарміраваць уменне працаваць у парах і групах; удасканаліць навыкі супрацоўніцтва; працягваць работу па развіцці маўлення, узбагачэнні слоўнікавага запасу; выхоўваць самастойнасць, працавітасць.

Тып урока: урок замацавання вивучанага.

Абсталяванне: карткі з заданнямі, тэхнічныя сродкі для мультымедынай прэзентацыі.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант

- Праверце, ці ўсё ў вас падрыхтавана да ўрока?
- Паглядзіце адзін на аднаго, усміхніцеся адзін аднаму.
- Я жадаю вам плённай і цікавай працы на ўроку.

Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

II. Праверка дамашняга задання

Практыкаванне 499: насіць II спр. (носіць,носяць), выкручваць I спр. (выкручвае, выкручваюць), складаць I спр. (складае, складаюць), залежаць II спр. (залежыць, залежаць), выбіраць I спр. (выбірае, выбіраюць), накрыць I спр. (накрые, накрываюць), зжаць II спр. (сажне, сажнуць), замясіць II спр. (замесіць, замесяць), выжыць I спр. (выжыве, выжывуць), збірацца I спр. (збіраецца, збіраюцца), пячы I спр. (пячэ, пякуць).

III. Актуалізацыя тэарэтычных звестак

Паўтаральная гутарка

- Якую часціну мовы мы называем дзеясловам?
- Якую сінтаксічнаю функцыю ў сказе звычайна выконвае дзеяслоў?
- Як пішацца дзеяслоў з часціцамі не/ні?
- Што такое інфінітыў?
- Чым адрозніваюцца асабовыя дзеясловы ад безасабовых?
- На якія пытанні адказваюць дзеясловы закончанага трывання, на якія – дзеясловы незакончанага трывання?

Слова настаўніка

Перад тым, як паўтарыць веды пра спражэнне дзеяслова, хачу расказаць вам казку.

Даўным-даўно ў царстве Граматыкі жыў-быў добры цар Дзеяслоў са сваім дзеяслоўным людзям. Народ быў у яго працавіты: увесь час нешта рабіў, кудысьці спяшаўся, чым-небудзь займаўся. Было ў цара двое сыноў: 1 спражэнне і 2 спражэнне. Адноўчы пазваў Дзеяслоў сваіх сыноў і каза ім: “Стары я ўжо стаў, цяжка мне кіраваць дзяржавай. Прышоў час вам

мяне замяніць. Даю вам тры дні і тры ночы, каб вы вырашылі, як вам кіраваць”. І адпусціў сыноў. Думалі яны, думалі і вырашылі: 2 спражэнне будзе кіраваць тымі дзеясловамі, якія ў інфінітыве заканчваюцца на –іць, а 1 спражэнне – усімі астатнімі. Прыйшлі сыны да бацькі і сказалі пра сваё рашэнне. Дзеяслоў узрадаваўся, што ў яго такія мудрыя сыны і выдаў пастанову. Але не ўсіх яна ўзрадавала. Адна сям’я апынулася ў розных царствах. Гэта былі дзеясловы **спаць, гнаць, стаяць, баяцца, залежаць**. Прыйлі яны да цара з просьбай: “Добры наш цар Дзеяслоў, па тваім указе мы апынуліся ў царстве 1 спражэння, а нашы бацькі – у царстве 2 спражэння. Дазволь нам застацца з імі”. – “Рады быў бы я вам дапамагчы, але не магу парушыць сваю пастанову.” – “Злітуйся, наш цар, зрабі выключэнне.” Не змог адказаць свайму люду ўсемагутны цар і дазволіў гэтым дзеясловам застацца ў царстве 2 спражэння.

- Што мы называем спражэннем дзеяслова?
- Якія дзеясловы адносім да першага спражэння, а якія – да другога?

Давайце намалюем на дошцы табліцу, з дапамогай якой будзем выконваць практыкаванні на працягу ўрока.

Прыкладная табліца

	I спражэнне	II спражэнне
я	-у, -ю	-у, -ю
ты	-еш, -эш, -аш	-іш, -ыш
ён	-е, -э, -а	-іць, -ыць
мы	-ем, -ём, -ом, -ам	-ім, -ым
вы	-еце, -яце, -аце	-іце, -ыце
яны	-уць, -юць	-аць, -яць

IV. Выкананне трэніровачных практыкаванняў

1. Праца з тэкстам. Прачытайце тэкст на картках. Якая часціна мовы дапамагае аўтару так выразна расказаць пра чалавечае сэрца? Якія дзеянні выконвае сэрца? Якія параўнанні выкарыстоўвае аўтар? Для чаго? Перапішыце верш, устаўце прапушчаныя літары.

Прамен_ць_ новы дзень. Гамон_ць_ раніца.

Ці акун_цца_ ў радасць, ці паран_цца_

За доўгі дзень свой ад зары да вечара

Жывое сэрца – сэрца чалавечае.

Як рухавік, яно істотай рухае,

Глядз_ць_, гамон_ць_, прадчува_, слухае,

Нястомнае, але зусім не вечнае,

Як мы з табою, сэрца чалавечае.

І калі сэрца чэрствасцю (не) скутае,

Яно адно за цэлы свет пакуту_ ,

То плач_, то звін_ць, як птушка пеўчая,
Нястрыманае сэрца чалавечае.

2. Праца ў групах па картках

Картка № 1

Устаўце прапушчаныя літары згодна з тым, да якога спражэння адносіцца дзеяслоў. Вызначце трыванне падкрэсленых дзеясловаў.

Кожная мова жыве ўласным жыццём, развіваецца па пэўных законах, мае сваю гісторыю. Чым больш у мове слоў, тым яна багацейшая. Наша родная мова вельмі багатая, бо яна мае вялікі запас слоў – дзясяткі тысяч. Беларускаю мову лічаць роднай каля васьмі мільёнаў чалавек. Большасць яе носьбітаў жыве на тэрыторыі Беларусі, але ведаюць нашу мову і далёка за яе межамі.

Беларуская мова з'яўляецца дзяржаўнай, на ёй выдаюцца газеты і часопісы, творы літаратуры, падручнікі, навуковыя артыкулы, працуюць тэатры, школы, вядуцца тэле- і радыёперадачы. Усім вядома, што мова – адзін з галоўных стрыжняў нацыі, тая духоўная тэрыторыя, на якой народ адчувае сябе моцным і стойкім. Але некаторыя беларусы саромеюцца размаўляць на роднай мове. Спачатку я абуралася: ды якія ж яны беларусы?! Але потым зразумела, што саромеюцца яны свайго няведання мовы, няўмення правільна і прыгожа гаварыць, а гэта зусім іншая справа...

Давайце ж вучыцца сваёй мове! Няхай льецца яна з радыёпрыёмнікаў і тэлеэкранаў, упрыгожвае старонкі газет і кніг, гучыць у нашых з вамі размовах!

Картка № 2

Устаўце прапушчаныя літары згодна з тым, да якога спражэння адносіцца дзеяслоў. Вызначце трыванне падкрэсленых дзеясловаў.

Кніга – лепшы сябар. Як часта мы чуем (незак. тр.) гэтыя словы. Так звыкліся (зак.тр.) ўжо з імі, што часам не ўдумваемся (незак. тр.) ў іх сэнс.

А кніга – гэта цэлая скарбніца ведаў, выдатных думак, добрых парадаў.

Яна вядзе нас па таемных сцежках мінулага, на імклівым заркалёце імчыць у будучыню, вучыць (незак. тр.) аддана служыць Радзіме, любіць родную зямлю, сваіх бацькоў, вучыць працаваць (незак тр) і сябраваць.

Нашу краіну называюць чытаючай краінай. І на самай справе, кніга ў нас узнята на п'едэстал гонару, І ўсё, што звязана з друкаваным словам, выклікае (незак. тр.) вялікую ўвагу народа. Кнігу любяць (незак. тр.) старыя і малыя, акадэмікі і школьнікі. Нельга ўявіць (зак. тр.) сабе жыццё без кнігі... Ці ж змог бы чалавек вучыцца, стаць адукаваным, даведацца пра цэлы Сусвет, калі б не было кнігі? Вось чаму кнігу называюць (незак. тр.) крыніцай ведаў.

3. Вуснае практыкаванне. Я называю вам дзеяслоў, а вы ўтвараеце форму цяп. часу 2 асобы множнага ліку (вы што робіце?):

смяцца (смеяцца), залежаць (залежыце), марыць (марыце), ляжаць (лежыце), граць (граеце), ставіць (ставіце), палаць (палаеце), маляваць (малюеце), прыжывацца (прыжываеце), адчуваць (адчуваеце), браць (бераце), бялець (бялееце), глядзець (гледзіце).

Фізкультхвілінка

Мы тупаем нагамі,
Мы пляскаем рукамі,
Ківаем галавой,
Мы рукі ўздываем,
Мы рукі апускаем,
Мы руку падаём.
Мы вочкі апускаем,
Мы вочкі падываем
І пачынаем працаваць!

V. Самастойная дыферэнцыраваная праца

Практыкаванне 502 на 6 балаў

Камбайнам жнуць (жаць, 1 спр.), касой косяць (касіць, 2 спр.), трактарам прыбіраюць (прыбіраць, 1 спр.), грузавіком перавозыць (перавазіць, 2 спр.), мячом рубяць (рубіць, 2 спр.), невадам ловяць (лавіць, 2 спр.), сякерай сякуць (сячы, 1 спр.), граблямі грабуць (грэбсці, 1 спр.), насілкамі носяць (насіць, 2 спр.), лейкай паліваюць (паліваць, 1 спр.), нажніцамі рэжуць (рэзаць, 1 спр.).

Практыкаванне 501 на 7 – 8 балаў

1. Летні дзень зіму корміць (цяп. час, нез тр, 2 спр.). 2. Летам прызапасіш (буд. час, зак. тр, 2 спр.) – зімой знойдзеш (буд. час, зак. тр., 1 спр.). 3. Хто полю годзіць (цяп час, незак тр, 2 спр.), у таго жыта родзіць (цяп час, незак трыв, 2 спр.). 4. Хто старанна косіць (цяп. час, незак. трыв., 2 спр.). 5. Як скроіш (буд. час, зак. тр., 2 спр.), так і пашыеш (буд. час., зак. тр., 1 спр.). 6. Добра працуеш (цяп. час, незак. тр., 1 спр.) – павагу маеш (цяп. час., незак. трыв., 1 спр.). 7. Пакармі птушку зімою – яна адплаціць (буд. час, зак. трыв., 2 спр..)

Практыкаванне 503 на 9 – 10 балаў

Багата дзікімі жывёламі Беларусь. Бегаюць (1 спр.) у гушчары стройныя алені, асілкі-ласі, скачуць (1 спр) шустрыя вавёркі, цікуюць (1 спр.) ваўкі, хаваюцца (1 спр.) куніцы, даўгавухія зайцы і дзікі. А на берагах вадаёмаў шныраюць (1 спр.) юркія норкі, працуюць (1 спр) непаваротлівыя бабры, ловяць (2 спр.) здабычу драпежныя выдры. У рэках і азёрах гуляюць (1 спр.) рыбы: шчупакі і судакі, акуні і яззі, ляшчы і галаўні. Уся зямля, карысныя выкапні, лес, рэкі, азёры, звяры, птушкі і рыбы належаць (2 спр.) народу.

Шустры, юркі – сінонімы, лексічнае значэнне супадае.

Тэставая работа з самакантролем

1. Адзначыць варыянты, дзе правільна ўстаўлены канчаткі дзеясловаў:

А) гуляе, хочуць, кормяць

Б) чытаіш, маўчыш, плыве

В) прашу, просіш, бярэ

2. Адзначыць варыянты, у якіх усе дзеясловы I спражэння:

А) мыць, шыць, выць

Б) гасцяваць, карміць, гуляюць

В) ненавідзець, вярцець, цяпець

3. Вызначыць сказ, дзе зроблена памылка:

А) Была б шыя – хамут знойдзеца.

Б) І хочацца, і колецца.

В) Крывая дарожка каля простаі сцеліцца.

4. Адзначыць варыянты, дзе ўсе дзеясловы II спражэння:

А) піць, рыць, віць

Б) залежаць, цяпець, вярцець

В) прашу, марыш, соліш

5. Утварыць правільна форму дзеяслова, запісаць яе і вызначыць спражэнне:

А) Снег (ісці) ледзь не кожны дзень. (ідзе – 1 спр.)

Б) А як (званіць) лясныя званочки. (звоняць – 2 спр.)

В) Калі яшчэ раз наляціць ветрык, зноў (задзінькаць) званочки.
(задзінькаюць – 1 спр.)

VI. Дамашняе заданне

Практыкаванне 511.

VII. Падвядзенне вынікаў урока і выстаўленне адзнак

- Адкажыце на наступныя пытанні:
- На ўроку я працаваў (-ла) актыўна ці пасіўна?
- Сваёй працай на ўроку я задаволены або незадаволены?
- За урок я стаміўся (-лася) ці не стаміўся (-лася)?
- Мой настрой стаў лепшы або горшы?
- Засталося нешта незразумелае або не?
- Дамашняе заданне мне здаецца цікавым або не?

ЛІТАРАТУРА

1. Адукацыйны стандарт вучэбнага прадмета “Беларуская мова” // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 101–111.
2. Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных школ з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская мова. V–XI класы. – Мінск: НІА, 2013. – 56 с.
3. Валочка, Г.М. Тэарэтыка-метадычныя асновы развіцця звязнага маўлення вучняў на ўроках беларускай мовы: 5–10 кл. / Г.М. Валочка. – Мінск: НІА, 2005. – 204 с.
4. Гамеза, Л.М. Лінгваметадычная сістэма ўзбагачэння слоўнікавага запасу школьнікаў 5–7 класаў / Л.М. Гамеза. – Мінск: БДУ, 2002. – 133 с.
5. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” // Роднае слова. – 2009. – № 8. – С. 90–96.
6. Литвинко, Ф.М. Методика изучения разделов школьного курса русского языка (функциональный подход): курс лекций для студ. филол. фак-та / Ф.М. Литвинко. – Минск: БГУ, 2001. – 175 с.
7. Львова, С.И. Уроки словесности: 5–9 классы / С.И. Львова. – М.: Дрофа, 2001. – 411 с.
8. Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы. Маўленне / В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2009. – 168 с.
9. Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы / В.А. Ляшчынская, З.У. Шведава. – Мінск: РІВШ, 2010, 2007. – 238 с.
10. Ляшчынская, В.А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія: вучэб. дапам. // В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2010. – 230 с.
11. Мартынкевіч, С.В. Вывучэнне маўленчых паняццяў на камунікатыўна-дзеяснай аснове: ад тэорыі да практыкі (V–VI клас) / С.В. Мартынкевіч // Роднае слова. – 2013. – № 9. – С. 71–74. – № 10 – С. 60–63.
12. Мартынкевіч, С.В. Дыктант у сістэме камунікатыўных практыкаванняў / С.В. Мартынкевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 7. – С. 18–22
13. Мартынкевіч, С.В. Развіццё камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў пры вывучэнні беларускай мовы (5–6 класы) : вучэб.-метадыч. дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / С.В. Мартынкевіч. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – 102 с.
14. Методыка выкладання беларускай мовы / М.Г. Яленскі [і інш.]; пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2007. – 448 с.
15. Мурына, Л.А. Асноўныя светапоглядныя кампаненты лінгвакультуралагічнага падыходу і шляхі яго рэалізацыі пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Веснік адукацыі. – 2007. – № 1. – С. 20–23.
16. Мурына, Л.А. Сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы пры навучанні мовам у школе / Л.А. Мурына, Г.М. Валочка // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – №.10. – С. 28–32.
17. Протчанка, В.У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове / В.У. Протчанка. – Мінск: НІА, 2001. – 211 с.
18. Саўко, У.П. Развіццё маўлення школьнікаў пры вывучэнні марфалогіі (назоўніка і прыметніка) / У.П. Саўко. – Мінск: Беллітфонд, 2000. – 112 с.
19. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с.
20. Яленскі, М.Г. Асобасны падыход у методыцы навучання беларускай мове: тэарэтыка-эксперыментальнае даследаванне / М.Г. Яленскі. – Мінск : НІА, 1997. – 171 с.
21. Яленскі, М.Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М.Г. Яленскі. – Мінск: НІА, 2002. – 212с.
22. Яленскі, М.Г. Тэарэтычныя аспекты кампетэнтнаснага падыходу ў моўнай адукацыі / М.Г. Яленскі // Беларуская мова і літаратура. – 2008. – № 3. – С. 15–20.